

พัฒนาการแบบองค์รวม ของเด็กไทย*

∴ ∴ ∴

- ๑ -

ความสับสนที่ต้องระงับ

คณะนักวิจัย: คณะนักวิจัยกำลังพัฒนาเครื่องมือวิจัยพัฒนาการเด็กแบบองค์รวมทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์-จิตใจ สังคมและจริยธรรม จึงขอกราบনমসকলকোঁক্ষাখোঁক্ষাแนะนำหลักทางพระพุทธศาสนาที่จะนำมาใช้พัฒนาเครื่องมือวิจัย โดยเฉพาะพัฒนาการด้านอารมณ์และจริยธรรม รวมทั้งขอคำแนะนำในการบัญญัติศัพท์ภาษาไทยของคำว่า EQ จากท่านเจ้าคุณอาจารย์ด้วย

พระธรรมปิฎก: เรื่อง EQ ซึ่งเกี่ยวกับอารมณ์ และเมื่อก็คุณหมอโยงไปที่จริยธรรม ทำให้นึกถึงปัญหาเรื่องศัพท์ คือเรื่องถ้อยคำสื่อความหมายหรือเรื่อง concept ต่างๆ ซึ่งเป็นตัวสำคัญเริ่มแรก ถ้าเราไม่ชัดในเรื่องนี้ ความสับสนและปัญหาต่างๆ ก็จะเกิดขึ้น ทำให้เป็นอุปสรรคขัดขวางการที่จะพัฒนาความรู้ เพราะพื้นฐานของเรื่องไม่ชัด เราจึงเสียเปรียบเมืองฝรั่ง เพราะถ้อยคำอย่างนี้เป็นคำศัพท์ที่เขาใช้และเราเอามา

ขั้นที่ ๑ ศัพท์ของเขาเราก็ยังไม่ชัด

ขั้นที่ ๒ เมื่อเราเอามาบัญญัติเป็นภาษาไทย ศัพท์บัญญัติใหม่บาง

---

* พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) บรรยายในการตอบคำถามของคณะนักวิจัยโครงการ “พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ” และโครงการวิจัยระยะยาวในเด็กไทย ที่วัดญาณเวศกวัน ๑๕ กันยายน ๒๕๔๓

ศัพท์ไปติดกับศัพท์เก่า ทำให้เรายิ่งสับสน

จริยธรรมตะวันตก - จริยธรรมไทย - จริยธรรมพุทธ?

ยกตัวอย่างคำว่า “จริยธรรม” เป็นคำสำคัญที่เกิดความสับสนมาก เราพยายามบัญญัติคำนี้ขึ้นมาสำหรับคำว่า “ethic”

แต่คำว่า “จริยธรรม” เป็นคำที่มีรากมาจากคำเดิมที่เป็นภาษาบาลี-สันสกฤต ซึ่งมีคำศัพท์นี้ใช้อยู่ก่อนแล้ว แต่ใช้ในความหมายไม่ตรงกัน เราก็ต้องมาทำความเข้าใจกันอีกว่า จะเอาความหมายแค่ไหน เช่นต้องระบุลงไปว่าในกรณีนี้จะพูดถึง “จริยธรรม” ในความหมายแบบ “ethic” ของตะวันตก ถ้าไม่ตกลงกันให้ชัดเจน จะกลับยิ่งสับสนใหญ่

ศัพท์เดิมในบาลี-สันสกฤตไม่มีจริยธรรมเต็มๆ มีแต่ “จริย” หรือมีคำที่สลับลำดับเป็น “ธรรมจริยา” เป็นต้น

เมื่อเราบัญญัติคำว่าจริยธรรมขึ้นมาใหม่ ความหมายก็ต่างออกไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความซับซ้อนมากขึ้นในภาษาไทย ซึ่งถ้าไม่ทำให้ชัดเจน ความซับซ้อนนั้นก็กลายเป็นความสับสน เมื่อสับสนแล้วก็ทำให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะพูดกันทั้งหมด พลอยพรวมั่วคลุมเครือไปด้วย จึงเป็นเรื่องที่เรียกว่าเราเสียเปรียบมากในด้านคำศัพท์ หรือเรื่อง concept

ดังนั้น จะต้องแก้ปัญหาเรื่องนี้ให้สำเร็จ ต้องตกลงกันให้ชัดว่าจะเอาอย่างไร เช่นจะใช้ศัพท์นั้นๆ ในความหมายของใคร จะเอาแนวคิดตะวันตกเป็นหลัก หรือจะยืนอยู่บนพื้นฐานของเราเอง แล้วเอาของเขามาเป็นตัวเทียบ โดยยึดของเราเองเป็นหลัก

จุดเริ่มแนวคิด พัฒนาเด็กสี่ด้าน - พัฒนาเด็กแบบองค์รวม

ขอยกตัวอย่างเรื่อง “การพัฒนาเด็ก” ที่เราบอกว่า ด้านกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ ด้านสังคม ความจริงความหมายเดิมก็เป็นแนวคิดทางการศึกษาของสำนักที่ต้องการพัฒนาเด็กแบบองค์รวมเหมือนกัน แต่เขา

แยกอย่างนี้เพื่อความสะดวกในการประเมิน หรือเขาเองก็อาจจะยังไม่ชัดเจนนัก แต่เขาก็เรียกว่าเป็น development of the whole child

แนวคิดการศึกษาแบบนี้มาจาก progressive education ที่มี จอห์น ดิวอี้ เป็นตัวชูโรง คือเป็นคนสำคัญในแนวคิดนี้

ยังจำได้ว่าประมาณปี ๒๕๐๐ เศษๆ ช่วงนั้นกำลังเรียนอยู่ แนวคิดนี้กำลังเฟื่องมาก ตอนนั้นทางวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตรเรียกเขาว่า จอห์น ดุย เขามีชื่อเสียงมาก จอห์น ดิวอี้ หรือจอห์น ดุย เกิดปี ค.ศ. ๑๘๕๘ สิ้นชีวิตในปี ๑๙๕๒ เป็นคนสำคัญที่ทำให้เกิดแนวคิด progressive education ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือเป็น child-centered education.

Child-centered education นี้ จอห์น ดิวอี้ ทำให้เป็นที่นิยมกว้างขวาง (จุดเริ่มของความคิดคือรุสโซ ต่อด้วยเปสตาลอซซี) โดยมีแนวคิดว่ามี development of the whole child “พัฒนาเด็กทุกคน” ที่ว่าทุกคนนั้น แยกเป็น ๔ ด้าน คือ

Physical

Mental

Emotional

Social

แปลกันมาว่า ด้านกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ และด้านสังคม ขอยกมาเป็นตัวอย่างที่จะอธิบายให้เห็นว่า เรามีความสับสนอย่างไร แม้แต่ศัพท์ของฝรั่งที่เอามาใช้เราก็ยังสับสนจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ เลยวนอยู่ ก้าวไปไหนไม่ได้

child-centered กับ subject-centered ลงตัวหรือหันไปหันมา

เรื่อง development หรือพัฒนาการ ๔ ด้านนี้ เฟื่องมาในอเมริกาหลายปีก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ จนกระทั่งในระยะ พ.ศ. ๒๕๐๐ เศษ แนวคิด child-centered education ก็มาเฟื่องในเมืองไทย

ขณะที่ไทยกำลังเฟื่อง child-centered education ในอเมริกาก็ตกต่ำ

ลง เพราะวาระสี่สิบสองปีขึ้นไปในปี ๑๙๕๗ คือ พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น ถือว่ามีชัยชนะด้านอวกาศ อเมริกาหุดหัวใจ ก็หันมาโทษ child-centered education ว่าเป็นตัวการทำให้เด็กอ่อน ทั้งอ่อนวิชาและ อ่อนแอ คือ อ่อนทางกำลังสมอง และอ่อนแอทางบุคลิกทั่วไป อเมริกาก็เลยหันกลับไปเน้น subject-centered และ teacher-centered education เป็นเวลานาน

จนถึงปี ๑๙๘๐ กว่า อเมริกาก็พลิกกลับอีกทีว่า subject-centered และ teacher-centered education ทำให้เด็กแปลกแยก เบื่อหน่าย จิตใจไม่ดี ไม่มีความสุข แนวโน้มก็กลับมาใช้ child-centered education อีก

เรื่องนี้เราต้องคิดให้ตีเหมือนกัน ฝรั่งเจ้าของความคิดเอง เดียว child-centered education เดียว subject-centered และ teacher-centered education แกว่งไปแกว่งมาอยู่ในวงจร เราต้องดูให้ชัดว่าอย่างไรไหนมีข้อดี ข้อเสียอย่างไร สองอย่างนั้นเป็นเพียงสุดโต่งหรือเปล่า จะมีการศึกษาที่เหมาะสมพอดีจริงๆ ไหม

child-centered education นั้นตรงตามหลักแนวว่า เด็กเป็นศูนย์กลาง เพราะเด็กคือคนเรียน เป็นเรื่องการศึกษาของเด็ก ก็ต้องให้ความสำคัญกับเด็ก นี่คือนิสัยที่แน่นอน แต่ child-centered education กับ subject-centered และ teacher-centered education เวลาเอาจริงแนวคิดเป็นอย่างไร ปัญหาอยู่ที่แนวคิดที่เป็นรายละเอียดลงไป

mental = intellectual คือทางปัญญา โฉนจึงแปลว่าทางจิตใจ

แนวคิด progressive education ที่เชิดชู child-centered education นี้ ได้พูดถึง development ๔ ด้าน ซึ่งเวลาแปลเป็นไทยก็ยังสับสนกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

Physical development : พัฒนาการทางกาย มีความหมายง่ายๆ ก็คือ พัฒนาการด้านสุขภาพ ให้มีร่างกายแข็งแรง เป็นต้น

แต่พัฒนาการด้านจิตใจและด้านอารมณ์ เป็นปัญหา คือเราแปล mental ว่าทางจิตใจ แปล emotional ว่าทางอารมณ์ ศัพท์เหล่านี้ กลายเป็น

ถ้อยคำที่มีความหมายพราไปหมด

แท้จริงนั้น mental เมื่อมาคู่กับ emotional ในภาษาอังกฤษ mental หมายถึง intellectual เราจะเจอว่า ในชุดพัฒนาการ ๔ ด้าน สองศัพท์นี้เป็น alternative term คือเขาไม่ได้ใช้คงที่อย่างเดียว

ส่วนมากในภาษาอังกฤษ เขาใช้ physical, mental, emotional, social แต่บางที่เขาเอา intellectual มาแทน mental เป็น physical, intellectual, emotional, social ซึ่งในภาษาอังกฤษถือเป็นธรรมดาเพราะ mental เป็น ศัพท์คลุมเครือของฝรั่ง

mind หมายถึงจิตใจ ซึ่งไม่ชัด ได้ทั้งด้านความคิด หรือสมอง และ ด้านความรู้สึกที่เราใช้ว่าอารมณ์

บางครั้งถ้าต้องการแยก ฝรั่งเอา mind ไปใช้ทางสมอง ทางความคิด แล้วก็เอา emotion มาใช้ด้าน “ความรู้สึก” ที่เราเรียกว่า “จิตใจ” เหมือน head กับ heart คือหัวคิดกับหัวใจ เป็นการเอาศัพท์รูปธรรมมาใช้แทน

รวมความก็คือ mental เป็นศัพท์ที่ทำให้เราสับสน เราไปแปล mental ว่าจิตใจ แล้วแปล emotional ว่าอารมณ์ ก็เลยไม่ไปไหน มันก็อยู่ที่เดียวกัน emotional ด้านอารมณ์ก็เรื่องของจิตใจ

แต่ที่จริง mental ในที่นี้เขาหมายถึงทางปัญญา คือ intellectual

ยิ่งกว่านั้น คำว่าอารมณ์ในภาษาไทย ซึ่งเอามาจากภาษาบาลีก็เพี้ยนไปก่อนชั้นหนึ่งแล้ว

“อารมณ์” ในภาษาบาลีเดิมหมายถึงสิ่งที่เรารับรู้ คือประสบการณ์ต่างๆ สิ่งที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส เรียกว่าอารมณ์ เช่น รูป ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “รูปารมณ์” เสียง ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “สัททารมณ์” กลิ่น ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “คันธารมณ์” รส ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “รสารมณ์” สิ่งที่สัมผัสกาย ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “โณฏฐัพพารมณ์” สิ่งที่ปรากฏในใจ หรือนึกคิด ก็เป็นอารมณ์ เรียกว่า “ธรรมารมณ์”

คำว่า “อารมณ์” ที่ใช้กันในภาษาไทยมีความหมายเพี้ยนมาเป็นเรื่องของความรู้สึก

ความหมายที่เพี้ยนไปนี้ คงจะเกิดจากความสับสนตรงที่เรามองแค่ “ธรรมารมณ์” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ใจรู้หรือนึกคิด ซึ่งมีทุกอย่าง รวมทั้งความรู้สึก คำว่าอารมณ์ที่ใช้ในภาษาไทย ก็เลยตรงกับภาษาอังกฤษว่า emotion

พอไปใช้เป็น technical term เอาไปคู่กับศัพท์เดิม ก็เลยเพี้ยนความหมายไปกันไม่ได้เลย อารมณ์ของพระหมายถึงสิ่งที่เรารับรู้ แม้แต่มองเห็นเครื่องเทพ บอกว่าเทพนั้นเป็นอารมณ์ของตา เราก็สับสน

คำสื่อสารบริหารจัดการให้ชัด มิฉะนั้นการพัฒนาไม่มีทางแข่งขัน

ต่อมามาก่อนนี้ วันหนึ่งฟังวิทยุ มีเสียงพูดออกมาบอกว่าให้เด็กมีพัฒนาการทางด้านกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา และสังคม ก็คิดว่านี่คือเติมปัญญาเข้ามา รวมเป็น ๕ แสดงว่าเรานึกว่ามั่นคง ของฝรั่งมีอยู่แล้ว ๔ อย่าง แต่เขาใช้ mental บ้าง intellectual บ้าง เป็น alternative term กันอยู่ คราวนี้เท่ากับว่าของเราที่แปลว่ามีศัพท์เกิน คือ จิตใจ กับอารมณ์ โดยแยกเป็น ๒ อย่าง แล้วยังแถมสติปัญญา เพราะนึกว่าขาด

ที่จริงนั้น ไม่ต้องเติมหรอก เพราะจิตใจกับอารมณ์คืออันเดียวกัน จะเลือกอันใดก็เลือกสักอย่าง แล้วปัญญาก็อยู่ใน ๔ ข้อนั้นแล้ว คือ mental ในที่นี้ ต้องแปลว่าปัญญา จะแปลว่าจิตใจไม่ได้ เพราะ mental ในที่นี้หมายถึง intellectual

นี่เป็นตัวอย่างของความสับสน ความไม่ชัดเจนในเรื่องคำศัพท์ หรือเรื่อง concept แค่ว่าเรื่องพัฒนาการ ๔ ด้านเข้ามาเมืองไทย ๔๐-๕๐ ปีแล้ว จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็พูดตามๆ กันไปอย่างนั้นเอง เอาเป็นแก่นสารจริงจังไม่ได้ เป็นตัวอย่างของการที่เราไปเอาศัพท์ของเขามา แต่เราไม่ชัด แล้วทำให้การพิจารณาเรื่องราวต่างๆ เกิดความบกพร่อง พร่ามัว ไม่ชัดเจน

ถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนี้ จะเอาดีทางวิชาการได้ยาก และจะห่างไกลจากการมีชัยชนะทางปัญญา

เรื่องที่บรรยายต่อไปนี้ ถึงแม้จะใช้คำว่า “อารมณ์” โดยอนุโลมไป

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

๗

ตามความหมายที่ใช้กันทั่วไป แต่ก็ขอให้รู้ตระหนักถึงความหมายที่แท้จริง
ไปพร้อมกันด้วย

- ๒ -

มิใช่เพียงศึกษาตลอดชีวิต แต่ชีวิตคือการศึกษา

จริยธรรมแค่ไหนแน่:

การดำเนินชีวิตที่ดี VS พฤติกรรมที่พึงประสงค์ในสังคม

หันกลับมาพิจารณาคำว่าจริยธรรมกันอีก ลองมาดูในความหมายทางธรรม *จริยธรรม* เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งขอแปลว่าเรื่องของการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตนี้ หมายถึงเรื่องของชีวิตที่เป็นอยู่ทั้งหมด ถ้าพูดตามหลักพุทธศาสนา ก็หมายถึง

๑. เรื่องความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยกาย วาจา และด้วยอินทรีย์ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย: การเห็น การได้ยิน ฯลฯ แยกออกไป คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างหนึ่ง ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง

๒. เรื่องของจิตใจ

๓. เรื่องของปัญญา ความรู้ ความคิด

ทั้งหมดนี้เป็นส่วนประกอบแห่งการดำเนินชีวิตของเรา ซึ่งจะแยกจากกันไม่ได้ รวมทั้งหมดนี้แหละเป็น “จริย”

ฉะนั้น “จริย” คือการดำเนินชีวิตของเราทั้งหมด ซึ่งมีเรื่องของ

๑) พฤติกรรมทางกายวาจา และการใช้อินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

๒) จิตใจของเรา ซึ่งมีเจตจำนง ความตั้งใจ แรงจูงใจที่จะทำให้เรามีพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างไร ภาวะและคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจนั้น

๓) ปัญญา ความรู้ ซึ่งเป็นตัวชี้ทางให้เราจะสัมพันธ์อย่างไรจึงจะ

ได้ผล และเป็นตัวจำกัดขอบเขตว่าเราจะสัมพันธ์กับอะไร จะใช้พฤติกรรมได้แค่ไหน เรามีปัญญา มีความรู้แค่ไหน เราก็ใช้พฤติกรรมได้ในขอบเขคนั้น ถ้าเราขยายปัญญาความรู้ออกไป เราก็มีพฤติกรรมที่ซับซ้อน และได้ผลดียิ่งขึ้น

เรื่อง พฤติกรรมทางกาย-วาจา การสื่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วย อินทรีย์ต่างๆ เรื่องจิตใจ เจตจำนง ความตั้งใจ แรงจูงใจ ภาวะจิตใจ และปัญญา ความรู้ความเข้าใจ ทั้งหมดนี้เป็นส่วนประกอบของการดำเนินชีวิตที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ คือมันทำงานร่วมกัน และเป็นปัจจัยแก่กัน รวมทั้งหมดเรียกว่า “จริย”

แต่เรามานับัญญัติคำว่าจริยธรรม ให้หมายถึง ethic ก็เลยไปเน้นเรื่องพฤติกรรมในสังคมเป็นส่วนใหญ่ เพราะ ethic ของฝรั่งเน้นเรื่องพฤติกรรมในสังคม คือ “ศีล” นั่นเอง

ถ้าจะแปลให้ถูก ethic ต้องแปลว่าศีล ลองไปสำรวจดูในวงการพุทธศาสนานอกประเทศไทย ที่เขาไม่มารู้เรื่องกับเราด้วย แล้วดูว่าพวกต่างประเทศเขาแปล ethic เป็นภาษาบาลีว่าอย่างไร ก็จะพบว่าชาวพุทธด้วยกันในต่างประเทศ เขาแปล “ethic” ว่า “ศีล” ซัดเลย

นี่คือปัญหาในเรื่องความเข้าใจเกี่ยวกับศัพท์ หรือเรื่อง concept ต่างๆ ที่ทำให้สับสน

อารมณ์เป็นองค์ร่วมในจริยธรรม

เมื่อว่ากันตามหลักที่แท้ “อารมณ์” ตามความหมายที่ใช้กันในปัจจุบันนี้ก็ไม่ได้ไปไหนเลย อารมณ์คือความรู้สึกต่างๆ ก็อยู่ในจริยธรรมคือตามศัพท์เดิม อารมณ์เป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรมในด้านจิตใจ ซึ่งเป็นปัจจัยต่อกันกับพฤติกรรม เช่น เมื่อเรามีความรู้สึกอย่างไร มันก็มาปรุงแต่งให้เรามีพฤติกรรมไปตามความรู้สึกอย่างนั้นๆ

อารมณ์/ความรู้สึกนี้ก็เกี่ยวข้องกับปัญญา เช่น เมื่อสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เราไปเห็นเขาหน้าบึ้ง พูดไม่ดี ถ้าเราไม่มีปัญญา เราก็เกิดความรู้สึก/

อารมณ์ไม่ดี โกรธ แต่ถ้าเรามีปัญญารู้จักคิดพิจารณา ก็รู้จักมองว่า คนนี้เขาอาจจะไม่สบายใจ เขาอาจจะถูกคุณแม่มดมา ฯลฯ นี่คือด้านปัญญามาทำงาน พอมีความรู้ เข้าใจ มีความคิดขึ้นมาว่า เขาอาจมีปัญหา แทนที่เราจะโกรธ ก็จะเกิดความรู้สึกสงสารเห็นใจ เปลี่ยนจากโกรธเป็นสงสาร ปัญญาจะพลิกสภาพจิตหรืออารมณ์ได้ทันที

ฉะนั้น เราจึงพัฒนาปัญญาขึ้นมาแก้ไขปรับเปลี่ยนตลอดจนปลดปล่อยอารมณ์หรือสภาพจิต อย่างน้อยทำให้เป็นอารมณ์บวก

ความสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน ระหว่างพฤติกรรม จิตใจ/อารมณ์ และปัญญา อย่างนี้ เป็นเรื่องของชีวิตของเรา คือเป็นกระบวนการดำเนินชีวิต

จริยธรรม หรือการดำเนินชีวิตที่ดี คือชีวิตที่มีการศึกษา

กระบวนการดำเนินชีวิต กับกระบวนการศึกษา เป็นอันเดียวกัน กล่าวคือ ในชีวิตที่เป็นอยู่ เราจะต้องพบประสบการณ์ต่างๆ และต้องเจอสถานการณ์ใหม่ๆ ตลอดเวลาทุกวัน เมื่อเจอประสบการณ์ใหม่ เราก็ต้องเรียนรู้ และต้องมีปฏิกิริยาตอบไป เมื่อมีสถานการณ์เกิดขึ้นใหม่ เราก็ต้องคิดว่าจะเอาอย่างไร เราจะจัดการอย่างไร จะแก้ปัญหาอย่างไร นี่คือการศึกษาดังนั้น การศึกษาจึงดำเนินไปตลอดเวลา **ชีวิตคือการศึกษา**

เคยมีคนพวกหนึ่งพูดว่า ชีวิตคือการต่อสู้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อใน the survival of the fittest คือพวกที่มีแนวคิดวิวัฒนาการแบบดาร์วิน

แต่ถ้ามองในแง่ของธรรม คือความจริงของธรรมชาติ **ชีวิตคือการศึกษา** เราไม่พูดว่าชีวิตคือการต่อสู้

ชีวิตคือการศึกษานี้ เป็นของแน่นอน แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะศึกษาเป็นหรือไม่เป็น ถ้าคนไม่รู้จักศึกษาก็มีชีวิตเปล่าๆ หมายความว่าเจอประสบการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่ได้อะไร เจอสถานการณ์ใหม่ๆ ก็ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ไม่มีการเรียนรู้ ไม่มีการพัฒนา ไม่มีการแก้ปัญหา เป็นชีวิตที่เลื่อนลอย ไม่มีการศึกษา เป็นชีวิตที่ไม่ดี พระท่านเรียกว่า “พาล”

คำว่า “พาล” แปลว่า มีชีวิตอยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจเข้าออก

แต่ถ้าเป็นชีวิตที่แท้ ชีวิตที่ดี ชีวิตนั้นก็เป็นอย่างเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตนั้นก็คือการเป็นอยู่ การเป็นอยู่คือการมีประสบการณ์ใหม่ และเจอสถานการณ์ใหม่ ซึ่งเราจะต้องมีการเรียนรู้ มีการพิจารณาแก้ปัญหา ตลอดเวลา ชีวิตจึงขาดการศึกษาไม่ได้ ถ้าขาดการศึกษาก็ไม่เป็นชีวิตที่ดี ที่จะอยู่ได้อย่างดี

เพราะมองในแง่นี้ ทางพระจึงจัดเรื่องการศึกษา กับชีวิต เป็นเรื่องเดียวกัน

เราถือว่าชีวิตเหมือนกับการเดินทางก้าวไปๆ จึงเรียกว่า “มรรค” หรือ ปฏิปทา แปลว่าทางดำเนินชีวิต หรือเรียกว่า “จริย” แปลว่าการดำเนินชีวิต

ในการเดินทางนั้น เราก็เจออะไรใหม่ๆ ไปเรื่อยๆ ซึ่งเราจะต้องเรียนรู้ คิด หาทางแก้ปัญหา หรือจัดทำดำเนินการ เรียกว่า “ศึกษา” คือ ศึกษา

จริย มาจากคำว่า “จร” ซึ่งแปลว่า เดิน เช่น พเนจร = วเนจร (เดินในป่า) มาเป็นภาษาไทย เปลี่ยนไปเป็นว่า เร่ร่อน แต่ที่จริงศัพท์เดิม “พเนจร” แปลว่า “เดินในป่า” หรือ “จรจร” ก็แปลว่า เดินไปเดินมา คนไหนเดินไปเดินมาก็เป็นจรจร

คำว่า “จร” (จะ-ระ) ก็คือ เดินนั่นเอง เมื่อจะให้เป็นนาม ก็เติมปัจจัย (suffix) เข้าไปตามหลักภาษาบาลี จาก verb จร เป็น noun ก็เป็น จริย แปลว่าการเดิน/ดำเนิน พอมาใช้กับนามธรรม เหมือนกับว่าชีวิตของเราคือการเดินทาง “จริย” การเดิน ก็หมายถึงการดำเนินชีวิต

“จริย” คือ การดำเนินชีวิต จะเป็นจริยธรรมคือการดำเนินชีวิตที่ดี ก็ต้องมีการศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาตนเองตลอดเวลา

จริยนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มรรค”

ส่วนการเรียนรู้ ฝึกฝนตนเอง พัฒนาชีวิต ท่านเรียกว่า “ศึกษา” ซึ่งเราใช้เป็นภาษาไทยว่า “ศึกษา”

พอถึงตรงนี้ ศึกษา คือการเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาชีวิต กับ จริย หรือ

มรรค ก็มาประสานกัน

จริยที่ดี เรียกว่า “พรหมจริยะ” (จริยอย่างประเสริฐ หรือการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ก็เป็นมรรคที่ถูกต้องเรียกว่า “อริยมรรค” (มรรคอันประเสริฐ หรือทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ) ซึ่งก็คือจะต้องมีสิกขา

พัฒนาคนแบบองค์รวม เป็นเรื่องธรรมดาของการศึกษา

สิกขาคืออะไร ก็คือการฝึกศึกษาใน ๓ ด้านของชีวิต คือ

๑. **ด้านการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม** ด้วยกาย วาจา และด้วยอินทรีย์ต่างๆ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ทั้งสัมพันธ์กับวัตถุ และสัมพันธ์กับสังคม ด้านนี้ทั้งหมดเรียกเป็นภาษาพระง่ายๆ ว่า “ศีล” ซึ่งคนไทยมาใช้แคบๆ โดยมากนึกถึงแค่ ศีล ๕

๒. **ด้านจิตใจ** ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทุกครั้ง จะไม่ขาดองค์ประกอบด้านจิต เราจะมีความรู้สึกสบาย หรือไม่สบาย ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ และมีความตั้งใจอย่างไร มีเจตนาอย่างไร มีแรงจูงใจอย่างไรต่อสิ่งนั้น อยากจะได้ อยากจะเอา อยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหมด ตั้งแต่จะให้ทำอะไร หรือไม่ทำอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใคร ว่าอย่างไร ด้านจิตใจนี้เรียกชื่อตามคุณสมบัติสำคัญที่เป็นหัวหน้าของมันว่า “สมาธิ”

๓. **ด้านปัญญา** เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็มองสิ่งนั้น ไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็น เรารู้ เข้าใจอย่างไร เราก็ทำพฤติกรรมของเราไปตามความรู้ความเข้าใจและภายในขอบเขตของความรู้นั้น ด้านนี้เรียกง่ายๆ ว่า “ปัญญา”

ถ้าปัญญา ความรู้ ความเข้าใจเกิดมากขึ้น เราคิดเป็น ก็ทำให้เราปรับแก้พฤติกรรม และจิตใจ ของเราใหม่

ยกตัวอย่างที่ว่าเมื่อกี้ พอเราเจอประสบการณ์ที่ไม่ดี เราารู้สึกว่าไม่

ชอบใจ พอไม่ชอบใจก็ทุกข์ แต่คนมีปัญญามองว่าสิ่งที่ไม่ดีถ้าเราเรียนรู้ เรา ก็ได้รับความรู้ พอมองในแง่เรียนรู้ก็จะกลายเป็นได้ ความไม่ชอบใจหายไป กลายเป็นชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบ พอได้รับความรู้ก็เกิดความสุข จากทุกข์ก็ เปลี่ยนเป็นสุข ปฏิภิกิริยาที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมก็เปลี่ยนไป

หรืออย่างที่ว่าเจอคนหน้าบึ้ง พูดไม่ดี เราไม่รู้จักคิด เราไม่มีปัญญา เราก็อโกรธ แต่พอใช้ปัญญาคิดใหม่ ศึกษาหาเหตุ เช่นมองความเป็นไปได้ อย่างอื่น ว่าเขาอาจจะมีความทุกข์ มีเรื่องไม่สบายใจ เพียงคิดแค่นี้ก็เปลี่ยน พลิกเลย จากโกรธที่อาจจะสงสาร อยากจะช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา

ปัญญาจึงเป็นตัวชี้นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้ จิตใจและพฤติกรรม ตลอดจนปลดปล่อยให้หลุดพ้น

หน้าที่สำคัญของปัญญา คือ ปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ เวลาเจอ อะไร ถ้าเราไม่รู้ว่าเป็นอะไร ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ก็เกิดความอึดอัด ทันทิ อะไรกันนี้ จะทำอะไรก็ทำไม่ถูก บีบคั้น จิตใจไม่สบาย นี่ก็ทุกข์ แต่ พอเกิดปัญญารู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอะไร โลงเลยกเรา

ปัญญาเป็นตัวปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ พฤติกรรมอัดอั้นอยู่ พอ ปัญญามา ก็ไปได้ จิตใจอึดอั้นอยู่ พอปัญญามา ก็โล่งไปหมด

การทำงานของชีวิต ๓ ด้านนี้ดำเนินไปด้วยกันตลอดเวลา จะแยก จากกันไม่ได้ จึงเรียกว่า “จริย”

เมื่อเป็นจริยที่มีสิกขาทั้ง ๓ ด้าน คือ มีศีล สมาธิ ปัญญา ก็เป็นจริยที่ ประเสริฐ เรียกว่าพรหมจริยะ มรรค ก็เป็นทางดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่าอริยมรรค

รวมความก็คือ การมองชีวิตและการศึกษาแบบนี้ เป็นการมองที่เป็น องค์กรรวมอยู่แต่เดิม เพราะเป็นระบบเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็น ธรรมชาติว่าชีวิตประกอบด้วยองค์ร่วมต่างๆ มีขั้น ๕ มีรูปธรรม-นามธรรม ที่ทำงานสัมพันธ์กันเป็นระบบ และสืบเคลื่อนไปเป็นกระบวนการ

มององค์รวมต้องเห็นองค์รวมทั้งหมด

มององค์รวมก็ต้องโยงให้เห็นองค์รวม

พุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายแบบนี้ คือแยกแล้วโยง หรือแยกเพื่อดูความสัมพันธ์ ไม่ใช่แยกเพื่อศึกษาแต่ละเรื่องให้ชัดเจนเท่านั้น อันนี้ก็เป็นความแตกต่างอย่างหนึ่งจากแนวคิดสมัยใหม่

พุทธศาสนาก็เป็นนักแยกส่วน เรากำลังไปรังเกียจความคิดแยกส่วนว่าเป็น reductionist view ความจริงเพียงแต่ระวังอย่าไปสุดโต่ง

ถ้าเป็นแค่ reductionist แยกส่วนจนกลายเป็น specialist เฉพาะอย่างไป ไม่เอาเรื่องอื่น ก็ไปสุดโต่ง แต่ถ้ามองแค่แบบ holistic ดูองค์รวมแต่มองแบบพรว้า คลุมเครือ ก็ไปสุดโต่งอีก

ที่จริง reductionist ก็คืออย่างหนึ่งคือ ทำให้ชัดเฉพาะ ต้องเห็นคุณค่าของเขาเหมือนกัน แต่มันเสียตอนที่ไปแยกส่วนแล้วไม่มองอันอื่น ไม่โยงแยกแล้วขาดหายไปเลย ส่วนพวก holistic ก็คือที่ว่าเห็นหมด ไม่ได้ข้ามส่วนไหนไป แต่บางทีกลายเป็นพรว้า ไม่ชัดสักอย่าง จึงต้องระวัง

นักแยกทางพระเรียก “วิภวาท” คือแยกส่วน จำแนก วิเคราะห์ ออกไป เวลา มองคนก็บอกว่าชีวิตนั้นแยกเป็น กายกับใจ หรือรูปกับนาม ด้านนามก็แยกออกไปอีก เป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้านรูป ๑ กับด้านนาม ๔ รวมเป็นชีวิต นี่คือ ชั้น ๕ ซึ่งเป็นชีวิตที่แยกส่วนของมันเองตามธรรมชาติ

แต่ชีวิตนั้นที่ดำเนินไปท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดียิ่งขึ้นๆ ท่านแยกใหม่เป็น ๓ ด้าน คือ สิล สมาธิ ปัญญา ได้แก่ ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้านภายในจิตใจ และด้านปัญญา

จะเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นนักแยกทั้งนั้น แต่แยกเพื่อดูความสัมพันธ์ ความมุ่งหมายในการแยก ไม่ใช่เพียงเพื่อจะเห็นให้ชัดเจนในสิ่งที่แยก แต่แยกเพื่อดูความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นว่ามันสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นอย่างไร

ถ้าเราแยกเพื่อดูความสัมพันธ์ เราจะไม่หลง พอแยกออกไปก็ดูว่า องค์ประกอบทั้งหลายเหล่านั้นสัมพันธ์กันอย่างไร เช่นระหว่างกายกับใจ ระหว่างองค์ประกอบทางนามธรรมทุกอย่างต่อกัน ว่าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สัมพันธ์กันอย่างไร ถ้าแยกแบบนี้ไม่มีปัญหา เพราะเป็น ทั้ง reductionist และเป็น holistic ไปพร้อมกันเลย

มัวแกว่งข้ามไปข้างโน้นข้างนี้ ไม่ถึงทางสายกลางสักที

เราต้องระวัง แนวคิดฝรั่งนี้มีข้อสังเกตว่ามักไปสุดโต่ง พอไปทางนี้ สุดแล้วก็ตีกลับไปตรงข้ามทางโน้น เหมือนอย่าง child-centered กับ teacher-centered คือไปทางนี้สุด แล้วก็ไปทางโน้นสุด

เหมือนอย่างบอกว่า ที่ผ่านมามีตะวันตกต้องการพิชิตธรรมชาติ มุ่งจะเอาชนะธรรมชาติ และสร้างสรรค์อารยธรรมด้วยแนวคิดพิชิตธรรมชาติมาตลอด แต่ตอนนี้ฝรั่งบอกไม่ได้แล้วผิด จะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะมองเป็นต่างหากแยกกันไม่ได้ เป็นปรปักษ์ไม่ได้ ต้องกลมกลืนกับธรรมชาติ คำว่ากลมกลืนกัน อาจจะหมายความว่า ปล่อยตามธรรมชาติ ก็เลยไปอีกสุดโต่ง

บางทีฝรั่งคิดว่าการปล่อยตามธรรมชาตินี้เป็นแนวคิดตะวันออก เช่น เป็นพุทธ แต่เปล่าเลย ไม่ใช่หรอก เราต้องระวังอย่าหลวมตัว พอฝรั่งบอกว่าไม่เอาแล้วพิชิตธรรมชาติ เอาชนะธรรมชาติมันผิด แนวคิดตะวันออกอย่างพุทธนี่ดีนะอยู่ตามธรรมชาติ เรานึกว่าฝรั่งชม อย่าไปเชื่อเขา

พุทธไม่ใช่ศาสนาที่ปล่อยตามธรรมชาติเป็นอันขาด เพราะการปล่อยตามธรรมชาตินั้นคือสุดโต่ง

พุทธศาสนามองว่า มนุษย์นั้นอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติทั้งหมด สิ่งทั้งหลาย จะเรียกว่าโลก หรือธรรมชาติ ก็แล้วแต่ คือระบบความสัมพันธ์ ในระบบความสัมพันธ์นี้สิ่งทั้งหลายเป็นเหตุปัจจัยส่งผลกระทบต่อกัน เมื่อระบบสัมพันธ์นี้ดำเนินไป ถ้า

องค์ประกอบบางอย่างมีพฤติกรรมหรือความเป็นไปที่ไม่ดี ก็จะเกิดผลเสียต่อระบบทั้งหมด

สภาพของระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในปัจจุบัน เท่าที่เป็นอยู่^{นี้} ทางพุทธศาสนาเห็นว่า ยังไม่น่าพอใจ เรียกว่ายังมีทุกข์ ยังมีการเบียดเบียนกันมาก หรือว่าโลกยังมีการเบียดเบียนมาก

พุทธศาสนามองต่อไปว่า ในโลกหรือธรรมชาติทั้งหมดที่เป็นระบบความสัมพันธ์ ซึ่งทุกอย่างเป็นหน่วย เป็นองค์ย่อย สัมพันธ์กันอยู่^{นี้} มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษ (แต่ไม่ใช่ประเสริฐ ถ้าพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐก็ผิดอีก)

พิเศษอย่างไร ก็เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ในขณะที่องค์ประกอบอื่นเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มาสัมพันธ์กันโดยไม่มีเจตจำนงของตนเอง แม้แต่สัตว์ทั้งหลายก็ไปตามสัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่ ศึกษาแทบไม่ได้ แต่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ศึกษาได้ เรียนรู้ได้ พัฒนาได้ ฝึกได้ นับเป็นองค์ประกอบพิเศษ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าได้พัฒนามนุษย์ให้มีคุณสมบัติแล้ว ก็จะเป็นองค์ประกอบ เป็นปัจจัยที่ดีในระบบองค์รวม^{นี้} ซึ่งจะช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ในระบบให้ดีขึ้น นี่คือความต้องการในพุทธศาสนา มนุษย์ควรจะมีใจตรง^{นี้}

ถ้ามนุษย์ได้พัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติแล้ว ตอน^{นี้}แหละจะประเสริฐ คือ เมื่อฝึกศึกษาแล้วจึงประเสริฐ ถ้ายังไม่ฝึก ก็ยังไม่ประเสริฐ

เมื่อฝึกศึกษาพัฒนาดี เป็นผู้ประเสริฐแล้ว มนุษย์ก็กลับมาเป็นองค์ประกอบเกื้อหนุน ที่จะมาจัดทำให้ความสัมพันธ์ในระบบทั้งหมดที่เรียกว่าโลก หรือธรรมชาติ ที่เราเป็นส่วนร่วมอยู่ด้วย มั่นใจขึ้น

อย่าง^{นี้}เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นสายกลาง พอดีถูกต้อง สอดคล้องกับความจริง ไม่ใช่สุดโต่งข้างหนึ่ง ที่มองธรรมชาติเป็นคู่ปรปักษ์ มุ่งจะเอาชนะธรรมชาติ จะไปจัดการกับมัน เอามันมารับใช้ และก็ไม่ใช่สุดโต่งอีกข้างหนึ่งที่เรื่อยเปื่อยจะปล่อยไปตามธรรมชาติ

พุทธศาสนาถือว่า โลกนี้ยังมีทุกข์ มีการเบียดเบียนกันมาก มนุษย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบพิเศษที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จึงควรจะพัฒนาตนให้ดี แล้วมาเป็นส่วนร่วมที่เกื้อหนุนให้ระบบนี้ดีขึ้น ให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน

เรื่องแนวคิดอย่างนี้ต้องระวัง ถ้ามองฝรั่งก็ต้องรู้ทันที่ว่าเขามีพื้นฐานมาอย่างไร และเมื่อเรามองเรา เราก็ต้องระวังอย่าหลวมตัวให้เขาใส่ตราให้

พัฒนาแบบองค์รวม ๔ ด้าน สองสาย คล้ายว่ามาบรรจบกัน

เราต้องมีความเข้าใจพื้นฐานก่อน ไม่อย่างนั้นการมองรายละเอียดก็พลาดได้ คือต้องดูว่าเรามองโลก มองชีวิตอย่างไร ความคิดองค์รวมเป็นอย่างไร

ตกลงว่า ชีวิตของเราเองเป็นองค์รวมอยู่ในตัว และการทำงานของชีวิตคือการดำเนินชีวิต ก็เป็นองค์รวม ซึ่งเป็นระบบที่ฝรั่งแยกเป็น ๔ อย่าง ของเราที่มีการแยกเป็น ๔ โดยขยายออกไปจากสิกขา ๓ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา

ศิลป คือ เรื่องของการฝึกศึกษาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และทางสังคม บางครั้งท่านแยกย่อยไปอีก คือ การพัฒนาความสัมพันธ์กับวัตถุ เรียกว่า “กายภาวนา” และการพัฒนาความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เรียกว่า “ศีลภาวนา”

“ภาวนา” แปลว่า การพัฒนา หมายถึงการพัฒนามนุษย์ ส่วนคำว่า “พัฒนา” หรือ วัฒนา ในภาษาบาลีใช้เป็นศัพท์ชาวบ้าน หมายถึง เพิ่มพูนขึ้น ขยายตัวขึ้น เช่น ร่างกายใหญ่โตขึ้น กองขยะใหญ่ขึ้น เป็นศัพท์ธรรมดา แต่เราเอามาใช้เป็น technical term

ที่จริง ถ้าใช้เป็น technical term ต้องใช้ภาวนา

ภาวนา คือ การพัฒนามนุษย์นั้น เมื่อแยกข้อศิลปในสิกขา ๓ ออก เป็น กายภาวนา กับศีลภาวนาแล้ว ก็กลายเป็นภาวนา ๔ คือ

๑. การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เรียกว่า

“กายภาวนา” ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า physical development เหมือนของฝรั่ง แต่ความหมายไม่เหมือนกัน

ในภาษาอังกฤษ เขาหมายถึงการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง เจริญเติบโตมีสุขภาพดี แต่ในภาษาพระหมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ เช่น กินอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เทคโนโลยี ฟังวิทยุ ดูทีวี ฯลฯ อย่างไร จึงจะถูกต้อง

การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เครื่องใช้ไม่สอย อาหารการกิน สิ่งบริโภค สิ่งที่พบเห็นได้ยินได้ฟัง คือประสบการณ์ต่างๆ ให้เกิดผลดี ทั้งหมดนี้เรียกว่า กายภาวนา

๒. การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมกับเพื่อนมนุษย์ การอยู่ร่วมตั้งแต่ในครอบครัว เป็นต้นไป ให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เบียดเบียน เรียกว่า ศีลภาวนา ตรงกับ social development

๓. การพัฒนาด้านจิตใจ เช่น เรื่องของคุณธรรม ความดี เรื่องของสมรรถภาพจิตใจ ความเข้มแข็ง หมั่นเพียร อดทน ความมีสติ สมาธิ ฯลฯ และด้านความสุข ความสดชื่น เบิกบาน ทุกอย่างที่อยู่ในจิตใจ กว้างกว่าคำว่า emotion คือกลุ่ม emotion ด้วย เรียกว่า จิตภาวนา

๔. การพัฒนาด้านความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งความหมายหลายๆ กันกับของฝรั่ง แต่ไม่ตรงกันทีเดียว เพราะฝรั่งเน้นด้านการคิดเหตุผล ที่เขาเรียกว่า mental development ก็คือ intellectual development แต่ของเราเน้นการรู้ตรงตามเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น เรียกว่า ปัญญาภาวนา

องค์รวมที่แท้ ต้องเป็นระบบสัมพันธ์ที่องค์รวมเป็นปัจจัยแก่กัน

ทำไมจึงแยกศึกษา เป็น ๓ (ไตรศึกษา) แต่แยกภาวนา เป็น ๔ ในขณะที่ของฝรั่งมีชุด ๔ อย่างเดียว ตอบว่าเพราะฝรั่งแยกโดยมีแนวคิดแบบแยกส่วน แต่ของเรามีเหตุผลว่ากรณีใดแยก ๓ กรณีใดแยก ๔

ศึกษาแยก ๓ คือ “ไตรศึกษา” เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เพราะเป็น

การศึกษา ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน แยกกันไม่ได้

ในเวลาที่เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมขณะหนึ่งๆ กรณีหนึ่งๆ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางสังคม อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น กายกับศีล ๒ ข้อต้นจึงต้องรวมกัน เพื่อจะให้มีการพัฒนา ๓ อย่างเท่านั้น

หมายความว่า ในขณะหนึ่งๆ หรือในแต่ละกิจกรรมที่เป็นอยู่ จะต้อง มี ๓ อย่างที่พัฒนาไปด้วยกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นวัตถุ หรือสังคม อันใดอันหนึ่ง

๒. สภาพจิตใจ อารมณ์/ความรู้สึก ความสุขทุกข์ แรงจูงใจ คุณธรรม

๓. ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ

ในการดำเนินชีวิต คือ ในการศึกษาที่เป็นจริง กระบวนการของการศึกษา หรือกระบวนการของการดำเนินชีวิตทุกขณะ จะต้องมียोगค์ ๓ แยกกันไม่ได้ จึงต้องใช้ ๓ ฉะนั้น ในกรณีของไตรสิกขา ศีลจึงคลุมไปถึง การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วย ส่วนสมาธิก็เป็นเรื่องจิต และปัญญาเป็นเรื่องความรู้ความเข้าใจ

ส่วนในเวลาวิเศษ ยิ่งแยกละเอียดเท่าไรยิ่งดี จะได้เห็นชัดเจน ดังนั้นในเวลาวิเศษจึงแยกแบบภาวนา ๔ เช่นจะดูว่าเป็นพระอรหันต์หรือไม่ ก็ดูที่ภาวนา ๔ ผู้ใดมีภาวนาครบ ๔ ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์

โดยมากเราไปมองแง่ลบว่า พระอรหันต์ “ละ” อะไรบ้าง เช่นเป็น โสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ เป็น สกทาคามี ละสังโยชน์ได้เท่าไร แต่ที่จริงทางบวกก็มี คือดูที่ภาวนา ๔ ถ้าผู้ใดพัฒนา ๔ ด้านได้ครบ เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ หมายความว่า ภาวนา ๔ เป็นหลักในการวิเศษนั่นเอง

สรุปว่า **ภาวนา ๔ ใช้ในการวิเศษ** เพราะเวลาวิเศษยิ่งแยกชัดเจน ออกไปเท่าไรยิ่งดี จึงแยกอย่างที่ว่าแล้ว คือ

๑. ดูความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การกิน การอยู่ การบริโภค การใช้สอย การดู การฟัง ว่าเป็นอย่างไร (กายภาวนา)

๒. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่น ว่า เบียดเบียนเขาไหม ก่อความเดือดร้อนแก่คนอื่นไหม ทำร้ายเขาไหม ละเมิด เขาไหม หรืออยู่ร่วมกับเขาได้ดี มีความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูล (สีลภาวนา)

๓. คุณด้านจิตใจว่าเป็นอย่างไร ทั้งความรู้สึก/อารมณ์ คือสภาพจิตใจ ความสุข ความทุกข์ ความเข้มแข็ง คุณธรรมต่างๆ (จิตตภาวนา)

๔. คุณด้านปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด ความมีเหตุผล การ รู้จักแสวงหาความรู้และแสดงความคิดเห็น ฯลฯ (ปัญญาภาวนา)

ขอทวนว่า ในแง่การศึกษาแยกไม่ได้ เพราะ ๓ ด้านต้องไปด้วยกัน ทุกกิจกรรมทุกขณะต้องดูทั้ง ๓ ด้าน เพราะในขณะที่เรามีความสัมพันธ์กับ สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะสัมพันธ์ด้วยกาย วาจา หรือด้วยอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น ก็ตาม ตอนนั้นจิตใจของเราก็มีความสัมพันธ์ด้วย เรามีความรู้สึกอย่างไร อย่างหนึ่งต่อสิ่งที่เรากำลังเกี่ยวข้องกับอยู่ เช่น ต่อเพื่อนมนุษย์ หรือต่อ เครื่องใช้ไม้สอย อาหาร และในด้านปัญญาเราก็มีความรู้ เข้าใจ ความคิด แนวคิด ความเชื่อ หรือค่านิยมต่อสิ่งนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย ทุกด้าน ทำงานไปด้วยกัน มีอิทธิพลต่อกัน แม้ว่าเราจะไม่รู้ตัว

เมื่อได้หลักนี้แล้ว ก็ต้องดูการฝึกศึกษาพัฒนา ๓ ด้านไปด้วยกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์ด้วย กาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๕

๒. ความสัมพันธ์ด้วยจิตใจ

๓. ความสัมพันธ์ด้วยปัญญา

- ๓ -

การศึกษา พัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ

เมื่อกระบวนการของชีวิตเริ่มต้น

คนก็ก้าวสู่กระบวนการของการศึกษา

เมื่อรู้ธรรมชาติของชีวิตอย่างที่กล่าวแล้ว เราก็ได้หลักในการให้การศึกษาเด็ก ซึ่งเริ่มตั้งแต่คนเริ่มมีชีวิต คือ พอเกิดมา ก็พบประสบการณ์ และสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งต้องคิดว่าเขาอย่างไรกับมัน กระบวนการของชีวิตและการศึกษาก็เริ่มทันที

แต่ตอนที่ยังไม่พบประสบการณ์ ยังไม่เจอสถานการณ์ ยังไม่ถึงเป็นกระบวนการศึกษา เป็นเพียงกระบวนการของชีวิต

เมื่อคนเกิดคือกระบวนการของชีวิตเริ่มขึ้น ยังมีความไม่รู้ *เด็กเกิดมาเรามักพูดว่าเด็กบริสุทธิ์* คำว่า "บริสุทธิ์" ในที่นี้หมายถึง ว่าง หรือว่างเปล่า ความว่างที่สำคัญคือ "ว่าง" จากความรู้ คือมีความไม่รู้ ซึ่งเป็นอันตราย เพราะเป็นสภาวะที่จะให้เกิดความเสียหายได้มากมาย

เมื่อไม่มีความรู้ แต่จะต้องดำเนินชีวิต จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งที่ประสบก็เกิดปัญหา คือ เมื่อเจอประสบการณ์ ไม่มีความรู้ ก็ติดตันอัดอั้น นี้เรียกว่า ทุกข์เกิด

ภาวะที่ไม่มีความรู้เรียกว่า "อวิชชา" เมื่อมีอวิชชา พอเจอประสบการณ์ หรือสถานการณ์อะไร ทุกข์ก็มา เกิดปัญหาทันที อวิชชาจึงเป็นฐานหรือเป็นมูลของทุกข์ เป็นต้นตอของปัญหา

แต่ในทางตรงกันข้าม พอมีปัญหา รู้ว่าอะไรดีหรือร้ายต่อเรา เราจะทำอย่างไรกับมัน พอปัญหามา ก็ "วิมุต" หลุดพ้น คือ หลุดพ้นจากทุกข์หมดปัญหา เป็นอิสระทันที

ชีวิตที่ดีจะต้องเป็นอิสระมากขึ้นทุกชั้นตอน โดยมีปัญญาเป็นตัว

ปลดปล่อย ปัญหาที่ตรงข้ามคู่กับวิชา เรียกว่าวิชา

แต่ท่านสงวนคำว่าวิชาไว้สำหรับความรู้ที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งระบบ ส่วนความรู้ในระหว่างนี้ใช้คำว่า “ปัญหา” ไปพลาทงก่อน เมื่อเกิดปัญหาเพิ่มขึ้น ยิ่งพัฒนาปัญหา ก็ยิ่งแก้ปัญหาก็ได้ จึงวิมุต หลุดพ้นเป็นอิสระขึ้นเรื่อยๆ หรือในแต่ละครั้งนั้นๆ

จะก้าวสู่การศึกษา ก็ต้องรู้จักใช้เครื่องมือที่ติดตัวมา

พอเด็กเกิดมากระบวนการชีวิตก็เริ่ม แต่เด็กมีวิชา คือ ไม่มีความรู้ ก็อัดอั้นติดตันอยู่ ชีวิตจะดำเนินไปได้ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ หมายความว่าตอนนี้เราต้องการความรู้ ในการที่จะดำเนินชีวิตอยู่ได้ เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากปัญหา หลุดพ้นจากทุกข์

เราต้องการความรู้ แต่ยังไม่มีความรู้ แต่เรามีเครื่องมือที่จะหาหรือสร้างความรู้ติดมากับตัว คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าอินทรีย์ ๖ เมื่อมีเครื่องมือนี้ติดมา เราก็ใช้อินทรีย์ติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

อินทรีย์ ๖ ทำหน้าที่

๑. “รู้สึก” (จะเรียกว่ารับความรู้สึกก็แล้วแต่): พอเห็นอะไร ได้ยินอะไร ความรู้สึกก็มาทันที เช่น รู้สึกสบายหู สบายตา หรือไม่สบายหู ไม่สบายตา สบายงามหรือไม่ ไพเราะหรือไม่ ฯลฯ

๒. “รู้” (จะเรียกว่ารับความรู้สึกก็แล้วแต่): รู้ว่าอันนี้เขียว อันนี้แดง กว้าง ใหญ่ ดิน น้ำ ดันไม้ ภูเขา เสียงนก เสียงกา เสียงดัง เสียงเบา

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ด้านรู้สึกกับด้านรู้ การดำเนินชีวิตจะก้าวไปด้วยดี กระบวนการเรียนรู้ หรือการศึกษาจะเกิดขึ้น อยู่ที่ว่าทำอย่างไรจะให้หน้าที่ทั้ง ๒ ด้านของอินทรีย์ทำงานด้วยกัน เป็นปัจจัยแก่กัน ในทางที่เป็นการพัฒนา อย่าให้ด้านแรกคือด้านรู้สึกมีอิทธิพลครอบงำจนปิดกั้นด้านรู้

เริ่มต้นมนุษย์ยังไม่รู้ เราต้องอาศัยความรู้สึกมาช่วย เพื่อจะปฏิบัติได้ทันทีพอให้ชีวิตรอด เพราะกว่าจะรู้ บางทีก็ไม่ทัน

แต่ด้านที่จะให้ความมั่นคงแก่ชีวิตของเราได้ คือ "รู้" ไม่ใช่แค่ "รู้สึก" เราเพียงอาศัยความรู้สึกมาช่วยตอนต้น แต่ต้องให้รู้สึกเป็นบันไดไปสู่ความรู้ให้ได้ ถ้าเราติดอยู่แค่ความรู้สึกก็จบเพราะกระบวนการของชีวิตจะหักเหออกจากการศึกษาไปเลย

ความรู้สึกมาช่วยชีวิตเราในเบื้องต้น ความรู้สึกมาทันที พอเห็น ถ้ารู้สึกไม่สบาย น่าจะเป็นภัยต่อชีวิต ก็หนีก่อนดีกว่า พอรู้สึกสบายก็ชอบใจอยากได้ อยากเอา นี่คือกระบวนการชีวิตในขั้นความรู้สึก คือ *เวทนา* แปลว่าความรู้สึกสุขหรือทุกข์ ตลอดเวลานี้วิชาแฝงเป็นพื้นอยู่ เป็นปัจจัยเอื้อ ปัจจัยไม่ใช่หมายความว่า เป็นเหตุส่งต่อ แต่ปัจจัยคือตัวเงื่อนไขนั่นเอง เงื่อนไขในแง่เป็นตัวให้โอกาส

เมื่อมีวิชาอยู่ เราไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรกับสิ่งนั้นๆ เราไม่รู้ว่ามันเป็นพิษเป็นภัยหรือเป็นคุณ ก็ต้องเอาตามทีรู้สึกไว้ก่อน วิชาจึงเป็นเงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้ความรู้สึกเข้ามามีอิทธิพล พอรู้สึกสบาย ก็ชอบใจจะเอา ไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ จะไป *เวทนา* คือความรู้สึกนั้น ก็ต่อยด้วย *ตัณหา* คือปฏิบัติการต่อความรู้สึกที่สบาย-ไม่สบาย กลายเป็นความอยากได้ อยากเอา หรืออยากหนี อยากทำลาย

ถ้าอยู่แค่ในกระบวนการของความรู้สึกและปฏิบัติการต่อความรู้สึกนี้ ก็ไม่มีการศึกษา คือ อยู่ด้วยความรู้สึกชอบใจ ไม่ชอบใจ และความสุข-ความทุกข์ที่ขึ้นอยู่กับชอบใจ ไม่ชอบใจ เรียกว่า อยู่กับการเสพ อย่างนี้เรียกว่าใช้อินทรีย์เพื่อเสพ คือ ตาหู ฟัง เพื่อเสพความรู้สึก หรือเสพเวทนาอย่างเดียว เพื่อหาสุขและหนีทุกข์

พอเริ่มใช้อินทรีย์เพื่อเรียนรู้ คนก็ก้าวขึ้นสู่การศึกษา

ชีวิตเราจะดีงาม จะอยู่แค่รู้สึกไม่ได้ ต้องก้าวต่อไป ต้องใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ ถ้าเราไม่ติดแค่ความรู้สึก และเราไม่ไหลไปตามอิทธิพลของมันสู่การประสบปัญหา เราก็ก้าวไปสู่กระบวนการใช้อินทรีย์เพื่อรู้

ตั้งแต่ทำความรู้จักว่ามันคืออะไร มันเขียว มันแดง มันดำ คิดว่ามัน

เป็นอย่างไร มีคุณ มีโทษอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นไปอย่างไร เป็นเพราะอะไร ศึกษาค้นหาเหตุปัจจัย วิเคราะห์ วิจัย เรียกว่ารู้จักคิดรู้จักเรียนรู้ การเรียนรู้ก็เริ่ม ความรู้ก็มา การคิดก็พัฒนา

อินทรีย์เป็นช่องทาง พอใช้ถูก การเรียนรู้ก็เริ่ม การศึกษาคือชีวิต เมื่อชีวิตของเราเป็นอยู่ตลอดเวลา ก็ให้การศึกษาดำเนินไปตลอดเวลา พอเด็กเกิดมาการศึกษาที่เริ่มทันที ถ้าพ่อแม่ให้การศึกษาเป็น ก็รู้ว่าการศึกษาเบื้องต้นก็อยู่ที่อินทรีย์นี้แหละ ทำอย่างไรจึงจะให้เด็กใช้อินทรีย์เป็น อย่ายำให้ใช้อินทรีย์เพียงเพื่อรู้สึก ต้องให้ก้าวสู่การใช้อินทรีย์เพื่อรู้

เมื่อใช้อินทรีย์เพื่อรู้ก็ต้องเรียนรู้ ตอนนี้พ่อแม่จะชักนำได้ คืออย่าให้เด็กติดอยู่แค่ความรู้สึก มองแค่ว่าสวยไม่สวย ชอบใจไม่ชอบใจ ถ้าอย่างนั้นเด็กจะไม่พัฒนา เรียกว่าอยู่แค่นิยมนิยรราย พอใช้ตา หู จมูก ลิ้น จมูก คมกลิ่น ลิ้มรส เจออารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นอิฏฐารมณ์ ก็ยินดี เจออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาเป็นอนิฏฐารมณ์ ก็ยินร้าย ติดอยู่กับความยินดียินร้าย ความชอบใจ ไม่ชอบใจ สุขทุกข์ก็อยู่ที่นี้ แล้วก็นวนเวียนจมอยู่ไม่ไปไหนเลย เรียกว่าเป็นกระบวนการของตัณหา ไม่อาจจะพ้น ไปจากทุกข์

เพื่อให้เห็นปัจจัยตัวสำคัญที่กำกับตรงนี้ จึงเติมตัณหาเข้ามาเป็นตัวกลาง เมื่อก็บอกว่าวิชานามาสู่ทุกข์ หรือเป็นปัจจัยแก่ทุกข์ นั่นเป็นการพูดอย่างย่อ

ถ้ามองกระบวนการให้ชัด ก็พูดขยายความว่า เมื่อมีอวิชชาที่เปิดโอกาสให้ตัณหาเข้ามารับช่วงจากเวทนา จึงก้าวไปสู่การติดต้นไม่พันทุกข์

แต่ถ้าเราเปลี่ยนกระบวนการ ให้ใช้อินทรีย์อย่างมีปัญญาและให้เกิดปัญญา พอมีปัญญา วิมุติก็มา ก็หลุดพ้นจากทุกข์ไปเรื่อยๆ แล้วก็ได้ความสุขชนิดใหม่ด้วย

การศึกษา คือการพัฒนาความสุข

เมื่อการศึกษาที่แท้มา ก็ต้องมีสุขไปด้วย **การศึกษาที่ถูกต้องจะพัฒนาความสุข**

ความสุขนั้นเกิดจากการได้สนองความต้องการ และดังนั้นจึงเปลี่ยนไปตามความต้องการ ความจริงข้อนี้เป็นจุดที่การศึกษายุคปัจจุบันไม่ค่อยมอง เพราะแนวคิดปัจจุบันโดยมากมองความต้องการเป็นแบบเดียว

ความต้องการเปลี่ยนแปลงพัฒนาได้ ความสุขจึงพัฒนาได้ และดังนั้นเราจึง**ต้องพัฒนาความต้องการ** การศึกษาต้องทำหน้าที่นี้ เมื่อเราเปลี่ยนแปลงพัฒนาความต้องการได้ ความสุขก็เปลี่ยนได้ เพราะความสุขขึ้นกับความต้องการ

เมื่อมนุษย์ได้สนองความต้องการก็จะเกิดความพึงพอใจ จึงเป็นสุข ถ้าเขาต้องการเสพ ต้องการเวทนาที่อร่อย เช่น รูปสวย เสียงเพราะ เมื่อเขาสนองความต้องการนั้น คือ ได้เห็นรูปสวยๆ ได้ยินเสียงเพราะ เป็นต้น เขาก็สุข เพราะได้สนองความต้องการนั้น

แต่ถ้าเราใช้อินทรีย์เพื่อรู้... เมื่อมีความอยากรู้ (ความอยากรู้เกิดได้พัฒนาได้) ก็เกิดความต้องการรู้ พอสนองความต้องการรู้ ความสุขก็เกิดจากการได้รู้ ตรงนี้เป็นข้อต่อสำคัญของการศึกษา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า รุ่งอรุณของการศึกษาอยู่ที่นี้ แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงามอยู่ที่นี้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้มีสาระสำคัญว่า ก่อนอาทิตย์อุทัย จะมีแสงเงินแสงทองมาก่อน ฉันทใด **วิถีชีวิตที่ดีก็มีความต้องการชนิดใหม่เป็นจุดเริ่ม** ฉันทนั้น ตรงนี้คือการศึกษาริมดินหน้า

เมื่อเด็กต้องการรู้ ความสุขก็มีมิติใหม่ คือมีความสุขจากการรู้ แต่ก่อนนี้ต้องเจอสิ่งที่ทำให้ความรู้รู้สึกสบาย ชอบใจ จึงจะสุข แต่ถ้าเจอสิ่งที่รู้สึกไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ และเป็นทุกข์ วนอยู่แค่นั้น เป็นกระบวนการของ **อวิชา-ค้นหา-ทุกข์** มาตลอด แต่พอรู้จักใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ เกิดความอยากรู้ ก็เข้าสู่กระบวนการของการศึกษาที่มีความสุขเชิงปัญญา

การใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ ต่างกับใช้อินทรีย์เพื่อเสพความรู้สึก เพราะสิ่งทั้งหลายทุกอย่างเป็นวัตถุหรือเป็นประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ได้ทุกอย่าง โดยไม่แบ่งแยก ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบ ก็เรียนรู้ได้หมด

เมื่อเด็กรู้จักใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ คือเพื่อสนองความต้องการรู้

เขาจะข้ามพ้นขั้นของความสุขที่ขึ้นต่อการเสพความรู้สึก ข้ามพ้นความสุข
ทุกข์จากชอบใจไม่ชอบใจ ขึ้นไปถึงขั้นของการมีความสุขได้ทั้งจากสิ่งที่
ชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะทุกสิ่งไม่ว่าเขาจะชอบหรือไม่ชอบ เขาเรียนรู้
ได้หมด โดยเฉพาะสิ่งที่ไม่ชอบ บางทีจะได้เรียนรู้มากกว่า

ตอนนี้เด็กจะพ้นจากอำนาจครอบงำของสุขทุกข์จากความชอบใจ
และไม่ชอบใจ จะชอบใจหรือไม่ชอบใจ เด็กไม่แคร์แล้ว แต่เด็กหันมาชอบ
สิ่งที่ได้เรียนรู้ จึงสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบ

ตอนที่เด็กสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบนี้ ดีแท้ๆ เลย เพราะเด็กไม่หลง
จมอยู่แค่เพลิดเพลินสนุกสนานกับการเสพ แต่เด็กมีความสุขกับการเรียนรู้

ตอนนี้ก็เข้ามาสู่หลักของธรรมชาตินุญย์ที่พุทธศาสนาบอกว่า
มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก เพราะเป็นสัตว์วิเศษ ที่ฝึกได้ เรียนรู้ได้
ชีวิตจะคืออยู่ที่การฝึก

เราไม่พูดลอยๆ ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ถ้าพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์
ประเสริฐ ยังไม่ใช่ภาษาพุทธ แต่เป็นภาษาชาวบ้าน ซึ่งเพี้ยน พุทธศาสนา
บอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ฝึกแล้วประเสริฐ ดังพุทธพจน์
ว่า *ทณฺโถ เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ* แปลว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกแล้วประเสริฐ ต้อง
ฝึกจึงประเสริฐ ไม่ใช่ประเสริฐขึ้นมาเฉยๆ

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มนุษย์จะดีก็ต้องฝึกต้องศึกษา ต้องให้เด็ก
เกิดจิตสำนึกในการศึกษาว่า ชีวิตของเราจะดี ต้องฝึกศึกษา ต้องเรียนรู้ พอ
เด็กเริ่มใช้อินทรีย์ พ่อแม่ก็คอยกระตุ้นนำ ให้เขาใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้

เมื่อใดเด็กมีความต้องการรู้ เกิดความใฝ่รู้ขึ้นมา แกะจะมองเห็นว่า
สถานการณ์ที่แกต้องทำอะไรที่ยากลำบากมากกว่า แกจะได้เรียนรู้มากขึ้น
ถึงตอนนี้เด็กก็จะเกิดจิตสำนึกในการฝึกตน และยินดีหรือถึงกับชอบสิ่งที่
ยาก แกจะเข้มแข็ง พร้อมกับที่ความสุขก็เพิ่มขึ้น แล้วการพัฒนาที่ยิ่ง
ก้าวหน้า

ต่างจากเด็กที่ไม่มีจิตสำนึกในการศึกษา พอเจออะไรที่ยาก ซึ่งไม่ให้
เวทนา/ความรู้สึกที่เป็นสุข ก็ต้องทุกข์อย่างเดียว และเมื่อต้องทำ ก็จำใจทำ

ไม่เต็มใจ ต้องฝืนใจทำ จึงมีความทุกข์

แต่คนจะอยู่โดยไม่ทำอะไรก็เป็นไปไม่ได้ เมื่อต้องทำด้วยจำใจฝืนใจอยู่ตลอดเวลา ก็เป็นสถานการณ์ที่แย่ ชีวิตของเขาจึงมากไปด้วยความทุกข์

แต่พอเราพัฒนาเด็กให้เกิดความใฝ่รู้ขึ้นมา เด็กมีจิตสำนึกในการฝึกตน รู้ว่าชีวิตของเราจะดีถ้าได้ฝึกตัวเอง แรกก็รู้ว่าถ้าเจอสิ่งที่ยาก หรือสถานการณ์ยาก ก็จะได้ฝึกตัวเองมากขึ้น แรกจึงกลับชอบสิ่งที่ยากเหล่านี้

สิ่งที่เด็กผู้ไม่ใฝ่ฝึก ไม่ได้ศึกษา กลียดกลัว มีความทุกข์ กลับทำให้เด็กที่ใฝ่ศึกษามีความสุข

เด็กที่ไม่ใฝ่ศึกษา หากเจอสถานการณ์ที่ต้องทำโดยจิตใจไม่ชอบ ก็ฝืนใจเป็นทุกข์ ทำก็ไม่ได้ผลและเสียสุขภาพจิต แต่พอมีจิตสำนึกในการฝึกตน ต้องการเรียนรู้ ต้องการฝึกตน เจอสิ่งที่ยากรู้ว่าตัวเองจะได้ฝึกศึกษามาก ก็ชอบใจ จึงทำด้วยความเต็มใจ ทั้งสุขภาพจิตก็ดีมีความสุข และทำสำเร็จได้ผลด้วย *นี่แหละการศึกษาที่แท้ คืออย่างนี้*

เริ่มมีชีวิต ก็เริ่มศึกษา การศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้านเป็นธรรมดา

การศึกษาเริ่มต้นที่บ้าน ถ้าพ่อแม่ไม่ได้ฝึกลูกแบบที่ว่าข้างต้น เด็กจะหาแต่สิ่งที่ชอบใจ แสวงสุขเวทนา มีชีวิตอยู่กับด้านความรู้สึก การศึกษาก็ไม่มา ดังนั้นจึงต้องรู้จักใช้อินทรีย์ก่อน คือใช้อินทรีย์เพื่อการรู้ ไม่ติดอยู่แค่การรู้สึก

ด้านรู้สึกนั้นเรายอมให้แกระดับหนึ่ง แต่จะต้องโยงให้ความรู้สึกเป็นตัวกระตุ้น ไปสู่การรู้ ส่งเสริมเด็กให้ใช้อินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ จนกระทั่งเกิดเป็นนิสัย ให้เขาเกิดความอยาก หรือความต้องการใหม่ ที่เรียกว่า *ฉันทะ* ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าฉันทะมา รุ่งอรุณของการศึกษาก็มา และชีวิตที่คิงามก็มาแน่นอน โดยไม่ต้องเรียกร้อง เพราะเป็นปัจจัยตามธรรมชาติ

หลักพุทธศาสนาสอนว่า เมื่อปัจจัยพร้อมแล้ว เหตุมาแล้ว ผลก็

ตามมาเอง ไม่ต้องเรียกร้อง เหมือนแม่โก่ขึ้นฟกไข่ เมื่อถึงเวลาครบ เหตุ
ปัจจัยพร้อม ลูกโก่ก็ออกมา แต่ถ้าแม่โก่ไม่ขึ้นฟกไข่ มาขึ้นร้องอยู่ข้างเล้า
ร้องไปจนไข่เน่า ลูกโก่ก็ไม่ออกมา

ฉันทะ คือความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ เป็นปัจจัยตัวนำของการศึกษา
เมื่อเหตุปัจจัยครบ ผลจะตามมาเอง ไม่ต้องเรียกร้อง ดังนั้นจึงต้องให้เด็กมีฉันทะ

เมื่อเด็กมีฉันทะ มีความต้องการใหม่ มีความอยากชนิดใหม่แล้ว
การศึกษาก็ตามมาเอง ความสุขชนิดใหม่ที่ปลอดภัยก็ตามมาเอง ชีวิตที่ดีงาม
ก็ตามมาเอง พ่อแม่ไม่ต้องไปเรียกร้อง ไม่ต้องคอยจ้ำจี้จ้ำไช การศึกษาและ
ความสุขเชิงปัญญาตามมาเอง เพราะเด็กอยากรู้และอยากเห็นผลของการ
สร้างสรรค์

เอาละ นี่เท่ากับบอกว่าการศึกษาริมที่อินทรี

เคยใช้วิธีให้เด็กรู้จักแยก เด็กประถมมาวัด ถามแก้วว่า "หนูดูทีวี บ่อย
ไหม" ดูบ่อย วันละกี่ชั่วโมง วันธรรมดาดูเท่านั้นเท่านี้ชั่วโมง วันเสาร์-
อาทิตย์ ดูเยอะหน่อย ทั้งวัน

แล้วที่หนูดูทีวีนั้น ดูเพื่อศึกษากี่ % ดูเพื่อเสพกี่% เด็กไม่เคยได้ยิน
แต่พอแยกได้ คนหนึ่งตอบว่า ดูเพื่อเสพ ๘๕% ดูเพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย อีก
คนเป็นน้องชาย หนูใช้คอมพิวเตอร์ เพื่อศึกษากับเสพเท่าไร ตอบว่า เสพ
๘๐ กว่า% ใช้เพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย

ถามต่อว่า ทำอย่างนี้ถูกไหม ให้คิดเอง เด็กตอบว่าไม่ถูก ไม่ถูกแล้ว
ทำอย่างไร เด็กบอกว่าต้องแก้ไข แล้วหนูจะแก้ยังไง ก็ต้องศึกษาเพิ่มขึ้น
แล้วหนูจะเอาไงล่ะ หนูจะดูทีวี เพื่อเสพกี่% เพื่อศึกษากี่%

เด็กคิดไปมา แยกก็ตอบ ๕๐:๕๐ อย่างนี้สายกลางที่ผิด ไม่ใช่สาย
กลางจริง แต่เอาแค่กึ่งกลาง ก็บอกว่าเห็นใจเด็ก ยุคนี้อายุใหญ่เขาทำตัวอย่าง
ไว้ไม่ดี เพราะฉะนั้นยอมให้เสพเยอะๆ ให้มีศึกษาสักหน่อยก็แล้วกัน ไม่
ต้อง ๕๐:๕๐

ในที่สุดก็ตกลงกันได้ เด็กบอกว่า ต่อไปนี้จะดูเพื่อเสพ ๗๐% ดูเพื่อ
ศึกษา ๓๐% เอาละแค่นี้ใช้ได้ ต่อไปก็ค่อยๆ ก้าวหน้าขึ้นเอง

เราต้องแยกได้แบบนี้ คือ ใช้อินทรีย์เพื่อได้ความรู้ ให้ด้านรู้มากขึ้น แปลว่าคุณเป็น ฟังเป็น เป็นต้น ให้ดูแล้วไม่ใช่ได้แค่ลุ่มหลง เพลิดเพลิน เอาแต่สนุกสนาน มัวเมา แต่ดูแล้วให้ได้ความรู้ ได้ความคิด ได้คติ ได้ประโยชน์

พอถึงขั้นนี้ โยนิโสมนสิการก็ได้ช่องที่จะเข้ามาทำงาน เด็กก็จะมองสิ่งที่เข้ามาใหม่ในแง่ที่จะให้ได้ความรู้ และได้ประโยชน์อย่างไร โยนิโสมนสิการจะพาไปเอง แต่ต้องเปิดช่องให้มัน ที่ว่านี่เป็นการใช้อินทรีย์มาเริ่มต้นการศึกษา

ในบ้าน จะต้องให้เด็กเริ่มรู้จักใช้อินทรีย์ ให้ดูเป็น ฟังเป็น นี่ก็คือการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในชั้นกายภาวนา ซึ่งในไตรสิกขา จัดเป็นระดับศีล แต่ในเวลาสัมพันธ์จริงจะได้ใช้ได้ฝึกครบหมด ทั้งพฤติกรรม+อินทรีย์สัมพันธ์ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา พร้อมทั้ง ๓ อย่าง

ในเวลา que เด็กสัมพันธ์ด้วยตา ดูทีวี หรือดูอะไรก็ตาม เขาก็มีเจตนา ตั้งใจ มีแรงจูงใจ มีความรู้สึก มีสุข มีทุกข์ มีใจร้ายแรงเบิกบาน หรือขุ่นมัว เศร้าหมอง มีความโลภ อยากได้ หรือเกลียดชัง มีคุณธรรมหรือมีกิเลส และจิตใจมีความเข้มแข็ง มีความเพียร หรืออ่อนแอทอดลอย

มิใช่ว่าพอเจอสิ่งที่อยาก ไม่ชอบ ก็ร้องไห้ หนี ไม่เอาอย่างเดียว สิ่งที่ น่าจะรู้ก็ไม่เรียน อย่างนี้แสดงว่าอ่อนแอ ไม่มีความเพียร ใจสู้ไม่มี

ปัญญาก็มาด้วย เช่น ดูอย่างรู้เข้าใจ หรือดูอย่างมงงงายโง่เขลา ถ้าเด็ก รู้เห็นเหตุผล มองเห็นคุณค่าว่า ถ้าเรารู้จักดูสิ่งเหล่านี้ เราจะได้ประโยชน์ การเรียนรู้ก็ยิ่งก้าวหน้า

เป็นอันว่า ให้ไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน

ทำกิจกรรมทุกอย่างให้เป็นการศึกษา

และพัฒนาการศึกษาในทุกกิจกรรม

เวลาเด็กจะทำอะไรสักอย่าง พ่อแม่อาจจะหัดให้คิด หรือในโรงเรียน ก็เช่นกัน เวลาจะทำกิจกรรมอะไรสักอย่าง ครูหรือหัวหน้าอาจจะบอกว่า

เฮ้! เราเตรียมพร้อมแล้วนะ มาหยุดยั้งคิดกันสักนาทีหนึ่ง พิจารณาร่วมกัน
พร้อมกันว่า ในกิจกรรมที่เรา กำลังจะทำอยู่นี้

๑. กิจกรรมหรือการกระทำของเรา นี้ จะก่อความเดือดร้อน
เบียดเบียน แก่ผู้อื่นหรือแก่สังคมหรือเปล่า หรือเป็นไปเพื่อช่วยเหลือ
เกื้อกูลกัน เป็นกิจกรรมในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย นี่คือ *ด้านศีล*

๒. จิตใจของเราเป็นอย่างไร เราทำด้วยความรู้สึกเป็นสุข เบิกบาน
ผ่อนคลาย มีความตั้งใจหรือมีแรงจูงใจที่ดี อยากจะช่วยเหลือ อยากจะทำให้
เป็นประโยชน์ หรือเพียงแต่เห็นแก่ตัว อยากจะได้เพื่อตัวเอง หรือ โกรธ
เคืองอยากจะทำลายใคร สภาพจิตของเราเป็นอย่างไร ถ้าสภาพ
จิตใจดี ก็ใช้ได้ นี่ด้านจิตหรือ *ด้านสมาธิ*

๓. ต่อไปคุณด้านปัญญา เราเข้าใจสิ่งที่เรากำลังจะทำชัดเจนไหม เรา
มีเหตุผลอย่างไรในการที่จะทำ ทำไปแล้วจะเกิดผลดี-ผลเสียตามมาอย่างไร
นี่ด้านปัญญา

ด้านศีล ก็ไม่เบียดเบียนใคร เกื้อกูลสร้างสรรค์ *ด้านจิต* ใจเราก็มี
เจตนาดี มีแรงจูงใจดี ผ่องใสเบิกบาน ไม่ขุ่นมัว แล้ว *ด้านปัญญา* เราก็มี
ความรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นจุดมุ่งหมายในการกระทำชัดเจน เออ...พร้อม
แล้วก็ทำได้

เมื่ออยู่บ้าน เวลาที่มีกิจกรรมอะไรที่สำคัญ พ่อแม่ก็ให้พิจารณาทั้ง ๓
ด้านนี้ ในทุกกิจกรรม เพราะว่าศีล สมาธิ ปัญญา ทำงานร่วมกัน *การดำเนิน
ชีวิตจะเป็นการศึกษา และเป็นจริยธรรมตลอดเวลา*

อารมณ์ก็อยู่ในนี้แหละ เพราะอารมณ์เป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรม
คือ ให้เด็กมีจิตใจที่สดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ร่าเริง มีความสุข และมี
ความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อมดี ต่อเพื่อนมนุษย์ดี มีความรู้สึกเป็นไมตรี ไม่เคียด
แค้นชิงชัง ไม่มีความคิดร้ายต่อใคร ดังนี้ เป็นต้น

เมื่ออารมณ์คือสภาพจิตมา ก็เอาปัญญามากำกับหรือปรับแก้อารมณ์
โดยที่ปัญญานั้นอาจจะมาในแง่ความรู้เหตุผล เช่นเมื่อมองเห็นว่า สิ่งที่เรา
ทำนี้ มีคุณค่าเป็นประโยชน์ เราก็ยังมีความสุขมากขึ้น อารมณ์ก็ยิ่งดี เมื่อ

อารมณ์คือสภาพจิตดี มีความสุข ความพอใจ ก็ไปหนุนพฤติกรรมให้ยิ่งตั้งใจทำสิ่งที่ตั้งงามมากขึ้น

ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรม มาด้วยกันกับศีลและปัญญาในกระบวนการของการศึกษา ๓ ด้านนี้ ไม่ต้องไปแยกต่างหาก แต่แยกเพียงเพื่อดูให้ชัดและเพื่อทำให้ถนัด

ดูการศึกษา ที่ชีวิตประจำวันในการกินอยู่

เมื่อก็บอกแล้วว่าเด็กสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย ในเรื่องอาหารการกิน เครื่องใช้ ปัจจัย ๔ เราก็เริ่มฝึกชีวิตที่ตั้งงามคือจริยธรรมและการศึกษาตั้งแต่ในการกินอาหารเลย โดยหัดให้เด็กกินเป็น ส่วนปัจจัยสี่ และสิ่งของอย่างอื่นก็หัดให้ใช้เป็น บริโภคเป็น คือรู้จักกินใช้ด้วยปัญญา ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหา คือ ไม่บริโภคเพียงด้วยต้องการตอบสนองด้านเวทนาความรู้สึกเท่านั้น แต่อย่างน้อยมองเห็นความหมายและเหตุผลในการกินใช้บริโภค

นี่เป็นกายภาวนาและเป็นศีลในชีวิตประจำวัน โดยมากคนไม่นึกว่าเรื่องนี้เป็นศีล ไปนึกแค่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียน เน้นกับเด็กแต่เรื่องนี้ ไม่ได้มองศีลในการกินอยู่

พอกินอาหารเป็น ศีลก็ตามทันที อย่างผู้ที่มาบวชเป็นพระ เริ่มต้นก็ต้องเตือนตัวเองด้วยข้อพิจารณาว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยกกาย จึงบริโภคอาหารนี้ ว่ามิใช่เพื่ออย่างนั้นๆ แต่เพื่ออย่างนี้ๆ

เราก็ต้องถามเด็กว่า กินอาหารเพื่ออะไร วัตถุประสงค์ที่แท้ของการกินอาหารคืออะไร เด็กอาจจะไม่เคยคิดเลย เมื่อคิดเขาก็จะค้นหาคำตอบได้

จากคำถามก็ทำให้คิด ว่ากินเพื่ออร่อยใช่ไหม เพื่อสนองความอยาก เสพรสใช่ไหม เมื่อคิดเขาก็จะรู้ว่า เอ๊ะ! ที่จริงไม่ใช่แค่นั้น ในที่สุดก็รู้ว่ากินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี กินเพื่อสุขภาพ หรือตามภาษาสมัยใหม่ ว่าเพื่อคุณภาพชีวิต เพื่อบำรุงและซ่อมแซมร่างกาย เพราะร่างกายจำเป็นต้องมีอาหารจึงจะอยู่ได้

เมื่อเด็กรู้อย่างนี้ ปัญญาที่พัฒนา เขาจะกินอย่างมีความมั่นใจด้วย ปัญญาที่รู้เข้าใจจุดหมายในการกิน ไม่กินเลื่อนลอยไร้ความคิดเพียงเพื่อ อร่อย

ถ้าพ่อแม่ไม่ชักนำเด็กในการศึกษา เด็กก็ได้แค่กินเพื่ออร่อย คิดซ่องครุ่นคิดอยู่แค่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย แล้วก็วนอยู่กับการที่จะหาอาหารอร่อย แถมด้วยเรื่อง โก้เก๋ อวดแสดงฐานะ ถ้าอย่างนั้นก็แย่ การศึกษาไม่เริ่มเลย การศึกษาก็แค่ไปโรงเรียน ซึ่งที่จริงไม่ใช่

การศึกษาอยู่ที่การที่จะให้ชีวิตอยู่ได้อย่างดี **การให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างดี เป็นการศึกษาทันที** จึงต้องกินเป็น ถ้ากินไม่เป็นจะอยู่ดีได้อย่างไร

พอเด็กเริ่มรู้จักมุ่งหมายของการกิน มรรคก็เริ่มมา เพราะการรู้จักจุดหมายว่ากินเพื่อสุขภาพดี เป็นความรู้เข้าใจมองเห็นความจริงถูกต้องตามแนวสัมมาทิฐิ จึงเข้าสู่ "มรรค" ซึ่งนำไปสู่วิถีปฏิบัติจัดการว่าจะกินอย่างไร

จะกินอย่างไร อ้อ ก็ต้องกินอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ต้องกินไม่น้อย-ไม่มากเกินไป ถ้าเอาแต่ตัดหากินเพื่ออร่อย เมื่อยังอร่อยก็กินเข้าไปจนท้องกาง หรือจนกระทั่งอึดแน่นกินไม่ไหว จนยื่นไม่ขึ้น กลายเป็นกินแล้วเสียสุขภาพ ทำลายคุณภาพชีวิต บางทีกินอาหารอร่อยและแพง แต่เป็นพิษเป็นภัย

พอรู้ตระหนักในความมุ่งหมายของการกิน เด็กก็เริ่มมีตัวถ่วงดุลค้นหา และ**เดินเข้าสู่วิถีชีวิตแห่งปัญญา**

ถ้าเด็กมีการศึกษาที่แท้ สังคมก็พัฒนาทันที

เราต้องยอมรับว่า คนก็มีด้านความรู้สึกรู้ซึ่งต้องให้เขาบ้าง แต่อย่าลืมว่า ถ้าจะมีการศึกษาคนก็ต้องพัฒนา เขาจะต้องสร้างคุณภาพขึ้นแก่ชีวิต ต้องรู้จักเหตุผลมากขึ้น การกินเพื่อสนองความต้องการเสพรสจะต้องเบาลง และต้องรู้จักเริ่มหาวิธีที่จะกินเพื่อสนองความมุ่งหมายที่แท้ เพื่อการที่จะให้มีสุขภาพดีและได้คุณภาพชีวิต

ต่อไปก็เสียด้า รองเท้า กระเป๋า สิ่งของต่างๆ ที่จะซื้อ ให้เด็กหัดคิด ก่อนที่จะซื้อ ให้ชัดเจนต่อความหมาย วัตถุประสงค์ และประโยชน์ที่แท้จริงของมันว่าคืออะไร เพื่ออะไร ต้องได้คุณค่าสนองปัญญา เป็นอันดับ ๑ จากนั้นจึงยอมให้เรื่องของค่านิยม ความชอบ ความรู้สึก ซึ่งเป็นคุณค่าทางคัมภีร์มาเป็นอันดับ ๒

เด็กจะแยกได้ทันทีว่า คุณค่าทางคัมภีร์คือสนองความต้องการเสพรสหรือเสพความรู้สึก คุณค่าทางปัญญาคือสนองความต้องการที่ตรงตามความเป็นจริง โดยรู้เข้าใจในความมุ่งหมายที่แท้จริง ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

เมื่อมีชีวิตเป็นอย่างนี้ ศีลก็เริ่มพัฒนา เราเอาศีลคือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมาเริ่มต้น เพราะเป็นตัวหยาบ เป็นรูปธรรม และอยู่ในชีวิตประจำวัน ให้รู้จักใช้อินทรีย์ ดูเป็น ฟังเป็น กินเป็น บริโภคเป็น นี่คือการศึกษาริเริ่มต้นในชีวิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา

พอเริ่มอย่างนี้ แค่นี้ก็เป็น เท่านั้นแหละ ชีวิตก็เปลี่ยนทิศทาง ไปลิบเลย ไม่เฉพาะชีวิตเท่านั้นที่เปลี่ยน สังคมก็เปลี่ยน ไป กลายเป็นสังคมที่ก้าวหน้าและสร้างสรรค์ทันที

- ๔ -

การศึกษาพัฒนาชีวิตทั้งระบบ อารมณ์จึงพัฒนาไปด้วย

เมื่อการศึกษาถูกทาง

อารมณ์ก็พัฒนาไปในระบบธรรมชาติของมัน

พอการศึกษาเริ่มต้น ชีวิตดีก็มาเองเลย รวมทั้งเรื่องอารมณ์ด้วย คือสภาพจิตที่ดีมาด้วยเอง เพราะว่า เมื่อเป็นการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ทุกด้านก็พัฒนาพร้อมกันหมด พฤติกรรมก็พัฒนาไปด้วยกันกับจิตใจและปัญญา ถึงแม้จะยอมรับว่าบางครั้งต้องมีการฝืนบ้าง ในเมื่อจิตใจยังไม่พร้อม แต่เมื่อเด็กมีจิตสำนึกในการศึกษา เด็กจะเข้มแข็งใจสู้ขึ้นมา เพราะเด็กรู้แล้วว่าชีวิตจะดีต้องมีการศึกษา ฝึกฝน พัฒนา มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษตรงนี้

พอเจออะไรที่จะได้ฝึก เด็กก็จะชอบ เต็มใจ และมีความสุข การฝืนหายไปกับกลายเป็นการฝึก ความขุ่นมัวเศร้าหมองก็เปลี่ยนเป็นความร่าเริง ผ่องใส เราสามารถเปลี่ยนทุกข์เป็นสุขได้ทันทีเมื่อทำทีและความต้องการเปลี่ยน ไม่ใช่ไปตันอยู่กับความสุขในความหมายอย่างเดียว มองอะไรเพียงในแง่ความรู้สึก ทุกข์ก็ทุกข์อยู่นั้น อย่างนี้ก็ใช่ การศึกษาก็พัฒนาเด็กไม่ได้

โดยมากเรามองการศึกษาแบบนิ่งตายตัว เป็น static มองความหมายของทุกข์ก็ทุกข์อยู่นั้น แต่ที่จริงอันเดียวกันให้เกิดทุกข์ก็ได้ ให้เกิดสุขก็ได้ แล้วทุกข์ทุกกรณีเป็นสุขได้หมด ถ้าเด็กพัฒนา ก็จะพลิกเปลี่ยนได้หมด ในสถานการณ์ทุกอย่างทุกข์เปลี่ยนเป็นสุขได้ และปัญหาที่เปลี่ยนเป็นปัญญาได้

ทุกชีวิตต้องพัฒนา โดยมีความแตกต่างเฉพาะแต่ละบุคคล

ถาม: แม้ว่าเด็กแต่ละคนมีความถนัด หรือจะเรียกว่าเป็นการที่เขามี

มันทำอะไรสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มันจะง่ายถ้าเขาถนัด เด็กแต่ละคนจะมีความถนัดแตกต่างกัน บางคนมีความอ่อนค้อยในบางเรื่อง เพราะฉะนั้นในการที่เราจะปรับหรือฝึเขาในเด็กบางคนอาจพอไปได้ แต่ในเด็กหลายคนอาจจะลำบากมาก ทักษะการพัฒนาเด็กของฝรั่ง เขาเลยใช้วิธีว่า ก็พัฒนาด้านที่เก่งๆ ถนัดไปเลย ด้านที่ค้อยอย่าไปยุ่งกับมันมากนัก เพราะคงไปได้อากหรือต้องฝืนมาก ทำให้เด็กไม่มีความสุข ขอทราบความเห็นของท่านเจ้าคุณอาจารย์

ตอบ: เราต้องยอมรับทั้ง ๒ อย่าง ทางพระเรียกว่าความขี้และหย่อน คือความแตกต่างระหว่างบุคคล เราต้องมี “บุคคลัญญตา” ก็คือการจัดบุคคลตามความแตกต่าง ๒ ด้าน

ด้านที่ ๑ ความแตกต่างแนวตั้ง เรียกว่า ความแตกต่างด้านอินทรีย์ เป็นความแตกต่างโดยระดับการพัฒนา ว่าเด็กพัฒนาไปได้แค่ไหน เช่น มีปัญญาแค่ไหน มีสติ มีสมาธิ แค่ไหน

ด้านที่ ๒ ความแตกต่างแนวนอน เรียกว่า ความแตกต่างด้านอริยมุติ เช่น ความโน้มเอียง ความสนใจ ความถนัด อหยาสัย พื้นนิสัยที่ต่างๆ กัน

ของฝรั่งมองรวมๆ ปนๆ กันไปอย่างเดียว แต่เราดูแยก ๒ ด้าน ในด้านอินทรีย์ต้องให้เด็กทุกคนพัฒนา จะปล่อยไม่ได้ แต่ในด้านความถนัดเรายอม แม้แต่พระอรหันต์ ก็ถนัดต่างๆ กัน และดำเนินชีวิตตามอหยาสัย

จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระอรหันต์เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ กัน องค์กรนี้เป็นนักอยู่ป่า องค์กรนี้เป็นนักเทศน์สอนประชาชน องค์กรนี้ถนัดด้านสังคม องค์กรนี้ถนัดด้านอยู่เงียบๆ

รวมความว่า ด้านความถนัดอหยาสัยนี้ท่านยกให้หรือส่งเสริมตามที่เหมาะสม แต่ต้องแยกจากการพัฒนาด้านอินทรีย์ เพราะด้านอินทรีย์นั้นเราจะต้องให้เด็กพัฒนา โดยเอาด้านที่ถนัดนั้นแหละมาหนุนการพัฒนาด้านอินทรีย์ด้วย อย่าให้สุดโต่ง ไม่ใช่จะยอมจนกระทั่งเด็กต้องสูญเสียหรือพลาดโอกาส

แม้แต่การพัฒนาด้านอินทรีย์นั้น ก็มีให้ท่านให้ฝึ แต่ท่านให้สร้าง

ปัจจัยภายในตัวใหม่ขึ้นมา แล้วปัจจัยภายในตัวนี้ก็มาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงท่าทีและสภาพจิตหรืออารมณ์/ความรู้สึก เช่น ทำให้การฝันกลายเป็นการฝึก การเสียกลายเป็นการได้ ตลอดจนทำให้ทุกข์กลายเป็นสุข

อนึ่ง อย่าลืมว่า การพัฒนาด้านอินทรีย์นี้ รวมทั้งความเข้มแข็งของจิตใจด้วย อินทรีย์ตัวหนึ่ง ก็คือ วิริยะ แม้แต่เมื่อยังมีความรู้สึกฝืนบ้างในตอนแรก ถ้าเกิดวิริยะขึ้นมา ภาวะจิตหรืออารมณ์ด้านลบก็เปลี่ยนไปเป็นบวก

อินทรีย์มีหลายอย่าง รวมทั้งศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจ ความมีหลักการ ความมีจิตใจมุ่งสู่เป้าหมาย และวิริยะ ความเพียร กำลังใจ ความมีใจสู้ ความเข้มแข็ง ความแค้นกล้าที่จะก้าวไปข้างหน้า เด็กบางคนเจออะไรที่ไม่ชอบ แต่พอทำให้รู้สึกท้าทาย ก็ใจสู้ จะต้องเอาชนะ ทำให้สำเร็จให้ได้ ในทางธรรมท่านจึงไม่กล่าว เรามีวิธีหลายแบบ สำหรับเด็กที่ต่างกัน

แบบที่ ๑ เด็กมีความโน้มเอียงทางด้านฉันทะ เราพยายามให้เขาเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ เมื่อใจเขาชอบ หรือโน้มที่จะชอบ ฉันทะมา เขาจะทำ

แบบที่ ๒ เด็กมีลักษณะชอบสิ่งท้าทาย เรากระตุ้นให้รู้สึกว่าจะต้องเอาชนะ แบบนี้เด็กไม่ต้องชอบก็เอา เขาจะสู้

แบบที่ ๓ เด็กที่ไม่ค่อยสนใจอะไร และขาดความเพียร ต้องทำให้เขารู้สึกตระหนักในความสำคัญของสิ่งนั้น เช่นว่าสิ่งนั้นเรื่องนั้นมีความสำคัญต่อตัวเขา ต่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต ต่ออนาคตของเขา หรือต่อคนต่อของที่เขารัก เช่น อะไรจะเป็นอันตรายต่อชีวิต เขาจึงจะเอาใจใส่ สนใจ

แบบที่ ๔ พวกเขาชอบความขี้เกียจ อยากทดลอง อยากรู้ว่าถ้าทำอย่างนี้จะเกิดอะไรขึ้น ถ้าเปลี่ยนไปอย่างโน้น จะเกิดผลอย่างไร เด็กประเภทนี้ต้องกระตุ้นความอยากรู้อยากลอง จึงจะชักนำความสนใจและเกิดความอยากทำ

ดังนั้น เราอย่าไปติดอยู่แค่คอยจ้องจับว่าเด็กสนใจอะไร แล้วรอที่จะหนุนอย่างเดียว แต่ต้องดูแลและต้องใช้ปัจจัยทั้ง ๒ ด้าน คือกระตุ้นปัจจัยภายในขึ้นมา และใช้ปัจจัยภายนอกนำหนุน

ดูว่าปัจจัยภายในของเด็กเป็นอย่างไร แต่ปัจจัยตัวแปรจากข้างนอก

อาจจะมาช่วยปรับเปลี่ยนได้ ถ้าเอาปัจจัยภายนอกมาช่วย จะไปได้ไหม ไม่ใช่มองอะไรเดี๋ยวดิ่งไปทางเดียว ต้องมองทั้งปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก รู้จักปรับหรือเสริมปัจจัยนั้นๆ โดยสัมพันธ์กับความแตกต่างทั้ง ๒ ด้าน คือ

๑. ความแตกต่างแนวตั้ง ในด้านระดับอินทรีย์ เด็กมีความขี้หรือหย่อน อ่อนหรือแก่กล้า ในคุณสมบัติข้อไหน แกล้ไหน

๒. ความแตกต่างแนวนอน ในด้านอริภูมิ เด็กมีความถนัด ความสนใจ พื้นนิสัย เป็นอย่างไร

พระพุทธเจ้าจะสอนคนไม่ได้ถ้าไม่ทรงทราบความแตกต่างระหว่างบุคคล ๒ อย่างนี้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีทั้ง *นानาธิมุตติกญาณ* (รู้จักคนที่แตกต่างกันโดยอริภูมิ) และ *อินทริยปโรปริยัตตญาณ* (รู้จักคนที่ขี้และหย่อนโดยอินทรีย์) ก็รู้ความแตกต่างของแนวโน้มจิตใจ ความสนใจ เป็นต้น พร้อมทั้งรู้ความขี้และหย่อนแห่งอินทรีย์ เช่น ปัญญา ศรัทธา ความเข้มแข็งมั่นคง ฯลฯ

คนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ก็ต้องปฏิบัติต่อเด็กโดยรู้ความแตกต่างของแต่ละบุคคล

มองเป็น คิดเป็น เห็นทางพัฒนาชีวิตไปได้ไกล

การศึกษาเริ่มต้นในครอบครัว พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า *บุพพาวจรียาติ วุจฺจเร* พ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ คือ เป็นอาจารย์คนแรก แต่เราไม่ค่อยให้พ่อแม่ทำบทบาทนี้

การฝึกเด็กที่สำคัญ คือ ให้เขามี *โยนิโสมนสิการ* เมื่อเด็กรู้จักคิด เขาจะสามารถพลิกสถานการณ์ พลิกสิ่งที่กำลังเผชิญอยู่ ให้กลับร้ายเป็นดีได้ เด็กจะมีความรู้เท่าทัน ปัญญาที่ฝึกอยู่เรื่อย จะทำให้เขาไวขึ้น

อย่าลืมนึกว่าคนเรานี้ฝึกอะไรไว้ จะมีความไวในเรื่องนั้นด้วย ไม่ใช่มีความแก่กล้ามากขึ้นเท่านั้น แต่มีความไวเข้ามาด้วย เช่น พอมองอะไรก็เห็นทั้งแง่คุณและแง่โทษเสร็จทีเดียวยเลย ทำให้เป็นคนที่ไม่มองอะไรด้าน

เดียว แต่มองทั้งด้านคุณด้านโทษ อันนี้มีส่วนดีแง่นี้ มีส่วนเสียแง่นี้

ไม่มีอะไรที่มีแต่ส่วนคืออย่างเดียว หรือส่วนเสียอย่างเดียว ฉะนั้น ถ้ามีโยนิโสมนสิการ เราจึงเอาประโยชน์ได้จากทุกสถานการณ์ ถ้าเจอสิ่งที่ชอบ เด็กต้องรู้ทันทีว่า สิ่งนั้นมีใช่มีแต่ดี แต่โทษก็มีด้วย เราจะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง โดยรู้ตระหนักว่าวัตถุประสงค์ของเราคือ ได้เรียนรู้พัฒนาชีวิต พัฒนาปัญญา ให้ได้ประโยชน์จากสิ่งนั้นๆ นี่คือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งมีหลายวิธี

โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา หรือมองเป็น คิดเป็น มีหลักใหญ่ ๒ อย่าง คือ

๑) เอาความจริงจากประสบการณ์นั้น สถานการณ์นั้น หรือสิ่งนั้นให้ได้

๒) เอาประโยชน์จากมันให้ได้

คือ ไม่ว่าจะเจออะไร ต้องเอาความจริง หรือไม่ก็ประโยชน์ หรือทั้งสองอย่างให้ได้ เรียกว่า *มองให้เห็นความจริง และมองให้เห็นประโยชน์* ฉะนั้นแม้แต่เจอสิ่งที่ร้าย ก็ต้องหาประโยชน์ได้ นี่คือ หลักโยนิโสมนสิการ

ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงไม่ใช่แค่สอนให้มองแง่ดี เพราะการมองแง่ดี มักเป็นการปลอบใจตัวเอง ส่วนการมองเอาประโยชน์ได้ ไม่ใช่แค่การปลอบใจ แต่เป็นการเข้าถึงความจริงอีกระดับหนึ่ง และนำไปสู่การปฏิบัติด้วย

ทุกอย่างแม้แต่ร้าย เราต้องมองเอาประโยชน์ให้ได้ เช่น เราเกิดมาจน จะไปท้อแท้ทำไม เรื่องนี้พูดบ่อยๆ ก็ดี บางทีเราไปนึกว่า เราเกิดมาจนเราแ่ แล้วก็ท้อแท้ มีความทุกข์ใจ แต่ถ้ามองเป็นก็จะเห็นว่า คนทุกคนไม่มีใครเสียเปรียบหรือได้เปรียบสมบูรณ์ ไม่เป็น absolute

คนที่เกิดในตระกูลเศรษฐีมั่งมีร่ำรวย ก็อาจจะเสียเปรียบมาก ทำไมได้พูดมาแล้วว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่จะดี จะประเสริฐได้ด้วยการฝึก และในการฝึกก็ต้องมีแบบฝึกหัด ชีวิตที่ไม่มีแบบฝึกหัด ย่อมยากที่จะพัฒนา

คนที่เกิดมาท่ามกลางความสุข อะไรก็ง่าย อะไรก็สะดวกไปหมด

ไม่เคยผจญปัญหา ไม่เคยมีอะไรต้องทำ ไม่เคยมีแบบฝึกหัด ถ้าพ่อแม่ไม่มีปัญหา ไม่รู้จักคิด ไม่หาแบบฝึกหัดให้ลูกทำ ลูกก็จะอ่อนแอ ไม่พัฒนา ทำอะไรไม่เป็น รับผิดชอบตัวเองไม่ได้ เด็กที่เกิดมารวยมีชื่อเสียงเปรียบอย่างนี้ จึงต้องมีปัญหาที่จะมาสร้างคุณ คือพ่อแม่ที่ฉลาด จะหาแบบฝึกหัดให้ลูกทำ ส่วนเด็กที่เกิดมาจน ก็สามารถได้เปรียบ ตรงที่ว่ามีแบบฝึกหัดเยอะ ย่ำมัวไปท้อแท้ ถ้าทำแบบฝึกหัดเป็น จะทำให้ได้ทั้งพัฒนาความสามารถ ได้ทั้งจิตใจที่เข้มแข็ง และได้ทั้งการพัฒนาปัญญา เพราะต้องพยายาม แก้ปัญหา ต้องคิด ต้องทำ กว่าจะทำอะไรได้สำเร็จก็ต้องฝึกตัวเองมากมาย ยิ่งฝึกก็ยิ่งได้

โดยเฉพาะยังได้ปัญญามาก เพราะปัญหาคู่กับปัญญา เมื่อแก้ปัญหาสำเร็จ ก็คือปัญญา มาเมื่อปัญญามา ปัญหาก็หมด

คนมีโยนิโสมนสิการ ไม่ต้องกลัวอะไร ไม่มีอะไรที่ร้ายโดยสมบูรณ์ ทุกอย่างเอาประโยชน์ได้หมด

๑. ได้ความจริง

๒. ได้ประโยชน์

การศึกษาเทียม ทำลายศักยภาพของมนุษย์ในทางสร้างสรรค์

ทุกสิ่งทุกอย่างเราเรียนรู้ได้ทั้งนั้น ซึ่งอยู่ที่ต้องใช้อินทรีย์เป็น พอเด็กเริ่มใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษา เด็กก็เริ่มขำขันสนุกสนานและทุกข์จากความรู้สึกชอบใจและไม่ชอบใจ ขึ้นไปสู่ขั้นมีความสุขจากการสนองความอยากรู้อยากทำ และพร้อมที่จะไปศึกษาต่อในโรงเรียน

แต่ถ้าในบ้านไม่เริ่มการศึกษาขั้นต้นนี้ จนกระทั่งโตขึ้น ไปโรงเรียน เด็กก็ไม่ได้เรื่อง จะอยู่กับความต้องการเสพอย่างเดียว เด็กอย่างนี้จะพัฒนาอย่างไร สร้างชาติไม่ไหว มันอ่อนแอ มันจะหาแต่เสพ

ศักยภาพของมนุษย์ ด้านที่จะไปแสวงหาความสุขจากการเสพ กำลังได้รับการกระตุ้นมากในสังคมปัจจุบัน ถ้าคนมุ่งไปหาความสุขจากการเสพบริโภค มีเท่าไรก็ไม่พอ พร้อมกันนั้นศักยภาพด้านที่จะสร้างสรรค์ก็ไม่ได้พัฒนา ศักยภาพของชีวิตต้องสูญไปเสียเปล่า

น่าเสียดาย ชีวิตคนจำนวนมากในสังคมปัจจุบัน เกิดมาแล้วไม่ได้พัฒนาศักยภาพในการสร้างสรรค์ อยู่ไปเปล่าๆ ได้แต่บริโภคไปจนหมดชีวิต ไม่มีการพัฒนาที่จะให้ไปเจอสิ่งที่ประเสริฐ ทางด้านจิตใจ และทางปัญญาที่สูงขึ้นไป ความสุขก็อยู่แค่การเสพรสความรู้สึกลงทางอินทรีย์เท่านั้น

เมื่อแย่งชิงกันหาเสพ ความสุขก็ยิ่งเสื่อมหาย ความสุขในสังคมกลายเป็นความทุกข์จากการเบียดเบียนกัน ความสุขทางร่างกายกลายเป็นเสียดสุขภาพ ความสุขทางจิตใจก็ไม่พัฒนา ความสุขทางปัญญาก็ไม่รู้จักความสุขที่จะพัฒนาไปข้างหน้าอีกมาก ไม่ไปเลย คนที่เกิดกันมาในสังคมแบบนี้แย้ เป็นสังคมบริโภคที่จมอยู่กับความสุขขั้นต้น จากการบริโภคอย่างเดียว ความสุขที่ควรจะพัฒนาได้อีกมากก็ไม่ได้เลย จึงต้องมาพัฒนาเด็กกันให้ถูก

เมื่อเด็กศึกษา ดูการพัฒนาได้ทุกด้าน รวมทั้งอารมณ์

ถาม: ท่านกรุณาบอกว่าเมื่อกระบวนการเรียนรู้ในสังคมเป็นอย่างไร สังคมจะเป็นอย่างไร ท่านบอกว่าถ้าอยากจะวัด ควรจะดูที่ภาวนา

ตอบ: ดูที่ภาวนา ๔ เพราะมันแยกให้เห็นชัด

ถาม: แต่ในเด็กเล็กแต่ละวัยเราจะมองเขาในเรื่องเหล่านี้อย่างไรว่าครบครันได้ก่อรูปจริยะของเขาที่เหมาะสมแล้วหรือยัง เราจะเติมในส่วนที่ขาดอย่างไร หรือจะช่วยให้เขาไปถึงจุดนั้นได้อย่างไร

ตอบ: ก็ดูทั้งหมด ดูในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การดู การฟัง ตั้งแต่ดูทีวี การกินอยู่บริโภค การใช้สอยสิ่งต่างๆ ดูได้หมด ถ้าดูด้านจิตใจ เรื่องสภาพจิต/อารมณ์/ความรู้สึกลงต่อสิ่งแวดล้อม ตอนนี้เด็กไม่ได้ค้นหาเลี้ยงชีพเอง อยู่ที่พ่อแม่ให้ ก็ดูว่าแกจะมีความรู้สึกลงต่อสิ่งนั้นอย่างไร

ตอนนี้ถึงจะยังให้ความรู้ไม่ค่อยได้ ก็เน้นที่ด้านอารมณ์ของแก ทางพระจึงให้คุณธรรมพ่อแม่มา ๔ เริ่มด้วย เมตตา-รัก พ่อแม่จะต้องมี positive emotions เริ่มด้วยความรักเป็นข้อต้นเลย พ่อแม่จะต้องมีเมตตา คือ ความรัก

และเอาความรักของตนไปกระตุ้นความรู้สึกที่ดี ให้เด็กมีการตอบสนองในทางที่อบอุ่นและมีไมตรี

ถ้าพ่อแม่แสดงความรักถูกต้อง เด็กก็จะมีความรักตอบแทน พร้อมด้วยความรู้สึกอ่อนโยน คือ เมตตานั้นจะมากับความอบอุ่นและไมตรี ความสดชื่น ความสุข ความอ่อนโยน นุ่มนวล ไม่กระด้าง ไม่แข็งแ้ง พ่อแม่ก็คิดว่าเด็กมีการตอบสนองทางอารมณ์อย่างไร คือพ่อแม่จะต้องนำ โดยมีเมตตา กรุณา เมื่ออารมณ์ดีไป อารมณ์ดีก็มา

คำว่า “อารมณ์” นี้ ถ้าว่าตามภาษาพระควรใช้ว่า “สภาพจิต” หรือ “ภาวะจิต” มากกว่า เราก็ดูสภาพจิตของเด็กว่า มีความสุขไหม สดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ร่าเริงไหม มีความรู้สึกต่อผู้คนและสิ่งทั้งหลายอย่างไร มีความรู้สึกในเชิงทำลายหรือมีความรู้สึกในทางที่เป็นมิตร จุดเริ่มนี้สำคัญ คือความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งทั้งหลาย ที่จะเป็นความรู้สึกเชิงลบหรือเชิงบวก

มองเป็น เห็นความได้เปรียบในความเสียเปรียบ

เห็นความสุขท่ามกลางความทุกข์

ถาม: ชีวิตเป็นสุขได้ไหมคะ ถ้าร่างกายที่ว่ามันเป็นทุกข์อยู่มาก จะเอาการเข้าใจ เอาปัญญาไปเอาชนะความทุกข์อันนั้น มันจะเป็นไปได้แค่ไหน พระคุณเจ้า

ตอบ: ต้องไปพร้อมๆ กัน เราต้องยอมรับความจริงก่อน ไม่ใช่ที่เราจะไม่ยอมรับว่าความยากจน หรือความทุกข์ยากนี้มันไม่ดี เรายอมรับ หลักพุทธศาสนาบอกไว้เลยว่า “ความจนเป็นทุกข์ในโลก” (ทลิตุทียํ ทุกฺขํ โลก) จะต้องแก้ไข แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องเผชิญกับมัน เราต้องเอาประโยชน์จากมันให้ได้

ที่นี้เด็กที่รู้จักมอง ก็หมายความว่า ไม่มองด้านเดียว ถ้ามันคิดติดจมอยู่กับความทุกข์ ก็ยิ่งแย่ แต่เมื่อเจอมันแล้วก็เอามาใช้ประโยชน์ให้ได้

เริ่มตั้งแต่ใช้ปัญญา มองกว้างออกไปว่า คนเราไม่จำเป็นต้องอยู่กับ ความจนหรือความทุกข์ยากลำบากตลอดไป ให้รู้ความจริงของโลกของ ธรรมชาติ ที่มีความเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน

คนที่ร่ำรวยเกิดมาในความสุข แต่ไม่พัฒนาตัวเอง ต่อไป ชีวิตก็ อาจจะตกต่ำยากจนเดือดร้อนยิ่งกว่าเรานี้เอง เพราะไม่เคยลำบากมาก่อน มันเป็นไปได้ มันเปลี่ยนแปลงได้

เราเองก็เปลี่ยนแปลงได้เหมือนกัน หนูอยากมีรถยนต์จี๋ จะเอาก็ได้ เราก็พัฒนาตัวเอง ขยันหมั่นเพียร แต่เราจะไม่ไปลุ่มหลงกับสิ่งเหล่านั้น ด้วยนะ เราจะคิดว่าเขา ตรงที่ว่าเขามีแล้วเขาลุ่มหลง แล้วเขาไม่พัฒนา แล้ว ต่อไปเขาก็เสื่อม แต่เรานี้ ตอนนี้ไม่มีก็จริง ก็ยอมรับว่าเรามีความทุกข์อยู่ แต่เราก็ไม่จำเป็นต้องอยู่กับความทุกข์นี้ สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงได้ การ เปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็ขึ้นอยู่กับเรา เรามองให้เป็น เราก็ได้ประโยชน์

ขั้นที่ ๑ เราต้องมีความสุขได้มากที่สุด เท่าที่สามารถเป็นไปได้ใน ภาวะนี้ แล้ว

ขั้นที่ ๒ เราก็พัฒนาตัวเอง เราอยากจะมีอย่างนั้น เราก็ทำเหตุปัจจัย ของมัน ต่อไปก็มีได้ เป็นได้

เขาถึงได้เอาตัวอย่างประวัติชีวิตบุคคลสำคัญๆ มาช่วยกระตุ้นให้เด็ก ได้คิดว่าอ้อ คนนี้เกิดมายากจนจะแ่อยู่แล้ว ต่อมากลายเป็นมหาเศรษฐี เป็น ผู้ยิ่งใหญ่ แล้วมีมหาเศรษฐีคนที่เกิดมาท่ามกลางความร่ำรวย แต่มหาเศรษฐีที่ เกิดมาท่ามกลางความจนนั้นเยอะเยอะไป

คนที่เกิดมาในชีวิตที่ไม่มีแบบฝึกหัดนี้เสียเปรียบ ต้องมองว่าที่เห็นนี้ ความเสียเปรียบ-ได้เปรียบอยู่ที่ไหน ให้เด็กจับจุดให้ได้ เพราะว่าชีวิต มนุษย์ที่ดีประเสริฐอยู่ที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ใช้ใหม่ จุดดีของมนุษย์อยู่ที่นี่ คือ การที่ได้ฝึกตน ฉะนั้น

ขั้นที่ ๓ อะไรที่ทำให้เรามีโอกาสเรียนรู้ฝึกตน เราต้องถือว่ามีจุด ได้เปรียบ เราจะเอาความทุกข์ยากมาเป็นแบบฝึกหัดให้ตัวเราพัฒนา

พอจับจุดอย่างนี้ได้ก็ เออ ไม่เป็นไรแล้ว เรื่องทุกข์ยากลำบากอย่าง

นั่นก็เบาลง สามารถเอาความสุขจากความทุกข์ได้ อย่างพุทธภาษิตที่ว่า
“คนมีปัญหา ถึงอยู่ท่ามกลางทุกข์ ก็หาสุขพบ”

ไม่ใช่ว่าไม่มีทุกข์นะ แต่มันเบาลง และมีความสุขขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง
ที่คนอีกพวกหนึ่งไม่รู้จัก เพราะจับได้ว่า จุดได้เปรียบอยู่ที่นี้

ส่วนในด้านคนรวย ก็ไม่จำเป็นต้องยอมเสียเปรียบ ถ้าคิดเป็นก็ เออ
เราต้องรู้จักเอาสถานการณ์ที่มีความสุขเป็นสภาพเอื้อโอกาส เพราะมีความ
คล่องตัว แล้วหาแบบฝึกหัดมาทำ ก็กลับได้เปรียบอีก จึงอยู่ที่ว่าใครจะมอง
สถานการณ์เป็น และรู้จักเอาประโยชน์จากสถานการณ์นั้น

อารมณ์บวกที่ต้องพัฒนาขึ้นมาเป็นหลัก

ที่นี้ก็กลับมาเรื่องอารมณ์ต่อ เรื่องอารมณ์/ความรู้สึกนี้ ก็อย่างที่
แล้ว ต้องเริ่มที่พ่อแม่ เพราะเป็นผู้สัมพันธ์กับเด็กแรกที่สุด

พ่อแม่ต้องคิดว่าจะให้เด็กมีอารมณ์หรือสภาพจิตใจอย่างไร พ่อแม่ต้อง
รู้ตระหนักกับตัวเองก่อนว่าเรากำลังทำหน้าที่อยู่ การศึกษาของเด็กนี้ ขึ้น
ต่อความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของเรานี้แหละ เราจะต้องปฏิบัติต่อเด็ก
ด้วยความรู้สึก คือ emotion ที่ดี โดยเฉพาะเมตตาที่ประกอบด้วยความ
อ่อนโยน ซึ่งพ่อแม่พร้อมอยู่แล้ว เพราะมีความรัก แล้วก็ให้เด็กมีความรู้สึก
นี้ด้วย

เมื่อแสดงความรักไปแล้วก็คอยตรวจสอบ เพราะเมตตานี้ก็ต้องระวัง
มันดีในแง่ทำให้เด็กมีความสุข สดชื่น อบอุ่น แล้วเด็กก็มีความโน้มเอียง
ในทางที่จะมีไมตรี อ่อนโยนด้วย แต่ถ้าเกินไปจะทำให้เด็กอ่อนแอ และ
พึ่งพา

ทั้งนี้เพราะพ่อแม่เอาแต่เมตตา อยู่แต่กรุณา กลัวเด็กลำบาก ไม่อยาก
ให้เด็กทำอะไร เลยทำแทนให้หมด เด็กก็เลยไม่ได้ฝึกตน แต่เพราะชีวิตที่
แท้จะดีได้ด้วยการฝึกศึกษาเรียนรู้ เมื่อเด็กไม่ได้ทำอะไร ก็ไม่มีโอกาสที่จะ
พัฒนา ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้เรียนรู้ เด็กก็ต้องพึ่งพาพ่อแม่และคนอื่นเรื่อยไป
และถ้าโอ้อเกินไป เด็กก็จะกลายเป็นนักเรียกร้อง ยิ่งเสียเลย

เมตตา (รวมทั้งกรุณา มุทิตา) นี้ ถ้าใช้ผิด ก็เสียคุณ แทนที่จะเกิดผลดี ก็เกิดผลเสีย ทำให้เด็กอ่อนแอ ฟุ้งพา และเรียวร้อง ฉะนั้นจะต้องมีตัวคุณมา ซึ่งตรงนี้ละที่พระพุทธเจ้าประทานพรหมวิหารมา ๔ ข้อ เพื่อคุณกันไว้

ตอนนี้จะพูดเฉพาะด้านอารมณ์บวกก่อน เพราะอารมณ์บวกที่สำคัญ ก็คือ ๓ ข้อแรก ในหลักที่เรียกว่า “พรหมวิหาร ๔”

๑. ในสถานการณ์ทั่วไป ในยามเขาเป็นปกติ พ่อแม่ก็มีความรู้สึกรักใคร่ อยากให้ลูกเป็นสุข เอาใจใส่เลี้ยงดู ให้มีความอบอุ่น เรียกว่ามี *เมตตา*

๒. ในอีกสถานการณ์หนึ่ง เด็กเป็นทุกข์ มีปัญหา เดือดร้อน เช่น เจ็บไข้ พ่อแม่ก็มีคุณธรรมที่เป็นอารมณ์ฝ่ายดี ข้อ *กรุณา* ซึ่งแปลว่าความพลอยมีใจหวั่นไหวไปกับทุกข์ของผู้อื่น พอเห็นลูกทุกข์ไข้ไม่สบาย พ่อแม่ก็หวั่นไหว เรียกว่า *sensitive* ไวต่อความทุกข์ของลูก อันนี้คือ *กรุณา* ซึ่งต่างจากเมตตาเยอะ แต่โดยมากคนไทยแยกไม่ออกว่าเมตตากับกรุณาต่างกันอย่างไร

เมตตา เป็นสภาพจิตพื้นฐานในยามปกติ คือมีความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขาเป็นสุข แต่พอเขาทุกข์ เดือดร้อน สถานการณ์เปลี่ยนแปลงต่ำลงไป พ่อแม่ก็มี *กรุณา* ใจหวั่นไหวไปกับความทุกข์ของลูก พยายามช่วยเหลือปลดปล่อยให้ลูกหลุดพ้นจากความทุกข์ อันนี้เรียกว่า *กรุณา*

๓. สถานการณ์เปลี่ยนไปอีก เขาขึ้นสูง คือ เขามีความสุข ก้าวหน้า ทำอะไรๆ ได้ดี ประสบความสำเร็จ ถ้าเด็กโตหน่อยก็เรียนได้ดี สอบได้ดี ได้การทำงานทำดีเป็นต้น เราก็พลอยยินดีด้วย ส่งเสริมสนับสนุน เรียกว่ามี *มุทิตา*

ข้อ ๒ และ ๓ นี้เป็นเรื่องของการมีความรู้สึกร่วมหรือพลอย คือ *กรุณา* พลอยมีใจหวั่นไหวไปกับความทุกข์ของเขา และ *มุทิตา* พลอยยินดีไปด้วยกับความดีงามความสุขความสำเร็จของเขา

ใน ๓ สถานการณ์ที่มนุษย์ทั่วไปต้องประสบ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้พร้อมแล้ว ธรรม ๓ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ถ้าใช้ศัพท์ฝรั่งก็เป็น positive emotions สำคัญ ๓ อย่าง ที่มนุษย์พึงมีต่อเพื่อนมนุษย์ ๓ ข้อ ซึ่ง

ใช้ได้ทั่วไปหมด ไม่เฉพาะในครอบครัว แต่เริ่มกับเด็กก่อน โดยใช้กับลูก
เมื่อพ่อแม่มีต่อลูก ก็จะชักนำลูกให้พัฒนาคุณธรรมเหล่านี้ขึ้นมาด้วย

เราก็คอยสังเกตดูว่าเด็กจะมีการแสดงออกอย่างไรใหม่ คือแสดงออก
ในทางที่สดชื่น เบิกบาน มีความสุข มีความรัก อ่อนโยน

พอเห็นอะไร เห็นสิ่งทั้งหลายแล้ว เด็กแสดงออกอย่างไร ไม่ใช่เห็น
ตัวโน้นตัวนี้ ก็อยากจะทำลายอย่างเดียว กลายเป็น negative emotions เป็น
ความรู้สึกเชิงปฏิบัติที่จะทำลาย แต่ต้องให้เด็กมีความรู้สึกในทางที่เป็น
มิตร มีเมตตากรุณาและมูทิตา อย่างที่ว่านั่น

นี่ก็พอจะดูเด็กในด้านจิตใจได้แล้ว คือดูความสุข ความทุกข์ ความ
รัก ความโกรธ ความเกลียด ความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อม ต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อ
สัตว์ทั้งหลายว่าเป็นอย่างไร มองเห็นการพัฒนาของเด็ก มองเห็นจริยะใน
ด้านจิตใจหรืออารมณ์คือสภาพจิต

- ๕ -

ปัญญากับอารมณ์

ความสมดุลและสมบูรณ์ในการพัฒนาคน

พอเด็กเริ่มใช้อินทรีเป็น-เพื่อเรียนรู้ เราก็เริ่มให้เด็กเรียนรู้ในแง่ต่างๆ โดยอาจตั้งเป็นคำถาม เช่นว่าคืออะไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร ใช้ทำอะไร ฯลฯ

เหมือนพาลูกไปห้างสรรพสินค้า เด็กเจออะไร สีแดง สีเขียว สะดุดตา ก็วิ่งไปหา จะไปดูของเล่นสวยและอยากรู้ ตอนนี้ก็ถึงบทบาทของพ่อแม่ ถ้ามุ่งจะสนองในแง่ความรู้ของเด็ก ก็จะเอาแต่สวย-ไม่สวย ชอบ-ไม่ชอบ แทนที่จะให้เด็กได้ใช้อินทรีเรียนรู้ในแง่ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร ใช้อย่างไร มันเป็นมาอย่างไร ก็ไม่ชักนำ ไม่ได้จูงเด็กเข้าสู่โยนิโสมนสิการให้เกิดการเรียนรู้

ที่จริงการเรียนรู้ก็เกิดในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ใช่อื่นไกล ก็อยู่ที่การใช้อินทรี การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การใช้สอยบริโภคนั่นเอง ที่จะทำให้การศึกษาเดินหน้าไปเรื่อยๆ

ครอบครัว คือศูนย์กลางการสร้างสรรค์สังคม

เริ่มด้วยบทบาทพ่อแม่ในการนำเสนอโลกแก่ลูก

อยากจะเติมตรงนี้ ที่ท่านสอนว่าพ่อแม่ทำหน้าที่พระพรหมนั้นหน้าที่สำคัญของพระพรหมก็คือ **การแสดงโลกนี้แก่ลูก**

บทบาทนี้เรามักจะลืม บทบาทในการแสดงโลกนี้แก่ลูก ถ้าใช้ภาษาสมัยใหม่ก็เรียกว่า นำเสนอโลกนี้แก่ลูก

พ่อแม่จะนำเสนอโลกในภาพอย่างไร นี่แหละสำคัญที่สุด เด็กจะเห็นโลกอย่างไร มีทัศนคติ มีท่าทีต่อโลกอย่างไร อยู่ที่พ่อแม่เป็นผู้ชักนำ

โดยรู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวบ้าง ถ้าพ่อแม่ไม่ฉลาดก็อาจจะทำให้เด็กได้ภาพของ โลกที่เลวร้ายรุนแรง ทำให้เกิด emotions และ attitudes คือ ความรู้สึกและทัศนคติต่อโลกในทางลบที่เสียหาย

ในการแสดงโลกแก่ลูกนี้ ตัวพ่อแม่เองซึ่งเป็นมนุษย์ ก็เป็นตัวแทนของมนุษย์ทั้งหมด พ่อเด็กเกิดมาก็เจอมนุษย์คู่แรก คือ พ่อแม่ **พ่อแม่เป็นตัวแทนของผู้ชายทั้งโลก แม่ก็เป็นตัวแทนของผู้หญิงทั้งโลก** ที่นี้ พ่อเด็กเจอมนุษย์สองคนแรก ก็เป็นคนดีต่อเขา รักเขา ก็ทำให้เขามีความรู้สึกที่ดีและมองเพื่อนมนุษย์ในทางที่ดี

จากนั้น เมื่อเด็กมีความรู้สึกต่อพ่อแม่ดีแล้ว ก็โยงความรู้สึกนี้ต่อไปยังพี่น้อง โดยพ่อแม่เองก็จะชักจูงให้เด็กมีความรู้สึกที่ดีต่อพี่น้องลำดับเข้าไปอีก ต่อมาลุงป้าน้าอา ญาติมิตรมาหา พ่อแม่ก็แนะนำด้วยท่าทีแห่งความรักใคร่ไม่ตรีมีเมตตา ทำให้เด็กมอง โลกมองเพื่อนมนุษย์อย่างเป็นมิตร มิไม่ตรี

นี่คือการนำเสนอ โลกแก่ลูก โดยเอาตัวเองออกแสดง พ่อแม่เป็นเหมือนตัวละครคู่แรกที่ปรากฏแก่ลูก ถ้าตัวแสดงคู่แรกแสดงผิดบทย ก็เสียหายหมดเลย

ในการแสดงโลกนี้แก่ลูก พ่อแม่ต้องเริ่มด้วยตัวเอง โดยเป็นตัวแทนที่ดีของมนุษยชาติ แล้วทำให้ลูกเกิดความรู้สึกและทัศนคติที่ดี ด้วยความสัมพันธ์อย่างที่ว่าเมื่อก็คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา

ต่อไปก็ให้มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อม โดยมองสิ่งทั้งหลายในแง่ที่เป็นสิ่งที่น่ารู้ น่าศึกษา เมื่อเด็กอยากรู้ ก็จะถาม พ่อแม่ก็สนองตอบให้ความรู้ ว่านั่นคืออะไร มันเป็นอย่างไร มันเป็นเพราะอะไร เด็กก็ได้เรียนรู้ และได้ชื่นชมธรรมชาติแวดล้อม ที่สดสวยงดงาม มีความรู้สึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม รักธรรมชาติ แล้วต่อมาเห็นเรื่องราวในทีวี แต่พ่อแม่คอยช่วยอธิบาย

เด็กนึกถึงบทบาทของตัวเอง โดยเห็นโลกนี้ซึ่งมีทั้งแง่ดี แง่ไม่ดี เด็กมองและคิดว่าเราจะออกไปอยู่ร่วมในโลก พ่อแม่ก็ชักนำความรู้สึก ชักนำ

ทัศนคติว่า อ้อ เราจะต้องไปร่วมแก้ปัญหา ไปสร้างสรรค์ให้โลกนี้อยู่กันดี มีความสุข

การแสดงโลกอย่างนี้ทำให้ได้พร้อมเสร็จ ทั้งด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม(ด้วยพฤติกรรมและอินทรีย์) ทั้งด้านอารมณ์/ความรู้สึกที่ดีงาม และคุณธรรม ทั้งด้านปัญญา ครบหมด

รวมความว่า หน้าทีแสดงโลกนี้แก่ลูก หรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก ถ้าพ่อแม่ทำถูกต้อง เด็กก็จะได้รับความรู้สึกและทัศนคติพื้นฐานที่ดี คือ

- ๑) มีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ในทางที่ดี เป็นมิตร มีไมตรี
- ๒) มีความรู้สึกต่อโลก ต่อธรรมชาติแวดล้อม ในทางที่มองเห็นความงาม ความน่าชื่นชม สร้างความรู้สึกที่ดี
- ๓) สร้างความรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายในแง่ที่น่าจะไปเรียนรู้ หรือกระตุ้นให้เรียนรู้ อยากศึกษา อยากไปรู้ว่า มันคืออะไร เป็นอย่างไร
- ๔) สร้างความรู้สึกต่อโลกคือสังคมมนุษย์นี้ ในแง่ที่ตนเองจะไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา และสร้างสรรค์ ทำให้ดีงามมีความสุขยิ่งขึ้น

ทั้งหมดนี้เป็นบทบาทที่พ่อแม่ทำได้ ด้วยการนำเสนอโลกนี้แก่ลูกอย่างถูกต้อง

การที่เน้นเรื่องนี้เพราะอะไร ก็เพราะเวลานี้พ่อแม่ละเลยบทบาทนี้กันมาก แต่ปล่อยให้ทีวี วิทยุ และสื่ออะไรต่างๆ นำเสนอโลกแก่ลูกในลักษณะที่เลวร้ายน่ากลัว ซึ่งโน้มนำอารมณ์ความรู้สึกไปในทางไม่ดี

- เห็นแต่ความโหดเหี้ยม ความรุนแรง การฆ่าฟัน ตามล่าสังหาร การแย่งชิง ทำลายกัน ชายมองหญิง หญิงมองชาย เป็นกามวัตถุ เป็นวัตถุเพศ ไม่มองเป็นเพื่อนมนุษย์ หรือพี่น้องร่วมโลก แล้วก็โน้มนำความรู้สึกไปในทางที่มีแต่ระคะ/โลกะ โทสะ และโมหะ
- มีความรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อมในทางที่กระตุ้นการเสพบริโภค ไม่ใช่กระตุ้นการเรียนรู้ ไม่ได้อยากไปศึกษา หรืออยากเรียนรู้

แต่อยากไปหาความสุขอย่างเห็นแก่ตัว

- ไม่ได้มองโลกในแง่ความงดงามสดใส แต่มองในแง่ที่เลวร้ายน่ากลัว เป็นแดนแห่งการห้าหั้นข่มเหงครอบงำกันต่างคนต่างจะเอา
- มองบทบาทของตัวเองในแง่ที่จะไปแข่งชิงกับเขา ไปแข่งขันเอาชนะ ไปกำจัดมัน เพื่อให้เราสำเร็จ

เด็กเจริญมาในโลกปัจจุบัน โดยมีทีวี วิดีโอ เป็นต้น เป็นตัวนำเสนอโลกอย่างนี้ แล้วก็ดูอะ เด็กจะโตขึ้นไปอย่างไร พัฒนาการทางอารมณ์ คือ ภาวะทางจิตใจของเด็กจะเป็นอย่างไร นี่คือการศึกษามาก่อนแล้ว เสียตั้งแต่ต้น

ฉะนั้นจึงต้องเน้นบทบาทของพ่อแม่ในการแสดงโลกนี้ หรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก จะต้องจำไว้ให้แม่นว่า ต้องนำเสนอโลกนี้แก่ลูก

- ๑) ให้ลูกได้ความรู้สึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ เป็นมิตร มิไม่ตรี
- ๒) ได้ความรู้สึกและทำทีที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม มองเห็นโลกนี้สวยงาม มีธรรมชาติที่น่าชื่นชม
- ๓) มีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายในโลกว่าน่าจะไปศึกษา น่าจะไปเรียนรู้
- ๔) มองบทบาทของตัวเองในสังคมว่าจะไปมีส่วนร่วมสร้างสรรค์

เวลานี้ไม่ได้สักข้อ แต่ได้สิ่งที่ตรงข้าม อันนี้ก็เรื่อง emotion คือ อารมณ์ความรู้สึกด้วย

อารมณ์บวกเยี่ยมยอด คือความรัก

ไหนๆ พุทธมาถึงนี้แล้ว ก็พูดให้ครบบทบาทของพ่อแม่ ที่เรียกว่า บทบาทพระพรหม ซึ่งได้พูดมาแล้วในแง่การแสดงหรือนำเสนอโลกนี้แก่ลูก

โดยทั่วไป พ่อเราได้ยินธรรมะของพระพุทธเจ้าสอนว่า พ่อแม่ คือ พระพรหมของลูก เราก็เข้าใจแล้วว่าพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด ท่านให้ชีวิตเรามา ก็จบ เราไม่ได้มองว่าที่แท้นั้นพ่อแม่ทำอะไร และที่ว่าพ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ก็

ไม่รู้ว่พ่อแม่สอนอะไร

การเป็นพระพรหมนั้นต้องทำหน้าที่ให้ครบ พระพรหมก็คือ ผู้

๑) สร้างโลก

๒) บำรุงรักษาอภิบาลให้โลกดำรงอยู่ด้วยดี

พระพรหมของพราหมณ์มีบทบาทเป็นพระเจ้าผู้สร้าง แล้วต่อมาก็มีพระนารายณ์มาเป็นผู้รักษา และพระอิศวรมาเป็นผู้ทำลาย แต่ในยุคเดิมมีพระพรหมองค์เดียว พระอิศวรและนารายณ์เกิดทีหลัง แล้วก็มาชิงความเป็นใหญ่กัน ๓ องค์ ใครจะใหญ่กว่ากัน เดียวนี้พระพรหมตกอันดับไปแล้ว เหลือแต่พระนารายณ์กับพระศิวะแข่งกันอยู่

พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับพระพรหมเทพเจ้าแบบนั้น พระองค์ตรัสว่า พ่อแม่และทุกคนนี้แหละต้องเป็นพรหมเอง ต่างจากของพราหมณ์ที่เขาต้องรอให้พระพรหมสร้างโลก ทางพุทธศาสนาถือว่าโลกของมนุษย์คือสังคมมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้สร้าง มนุษย์เป็นผู้รักษา เพราะฉะนั้นมนุษย์ทุกคนจึงต้องเป็นพรหม และจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้สร้างและอภิบาลโลก

จะเป็นผู้รักษาอภิบาลโลกได้อย่างไร ก็ต้องมีคุณธรรม ๔ ประการนี้คือ พรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นธรรมประจำใจของพรหม อย่างที่ว่าเมื่อกี้ ขยายจากลูกไปจนถึงเพื่อนมนุษย์ทั้งหมด เพราะว่าครอบครัวนี้เป็นสังคมตัวแทน คือเป็นสังคมย่อยซึ่งเป็นตัวแทนของสังคมทั้งหมด ลูกก็เรียนรู้บทบาทพระพรหมจากสังคมย่อยนี้ แล้วก็ไปใช้กับสังคมใหญ่ ฉะนั้นจึงต้องมีธรรม ๔ ข้อนี้ต่อทุกคน คือ

๑) เขาอยู่เป็นปกติ เราก็เมตตา มีไมตรี รักใคร่ ปราบปรามดี อยากให้เขาเป็นสุข

๒) เขาทุกข์ยาก เดือดร้อน ตกต่ำ เราก็มีกรุณา พลอยหว่านไหวในทุกข์ของเขา และหาทางช่วยเหลือ

๓) เขาประสบความสำเร็จ ทำดีก้าวหน้า เราก็พลอยยินดีสนับสนุน

สามอย่างนี้ ต้องมี เป็นอารมณ์ความรู้สึกด้านที่ดี ถ้าใช้ศัพท์แบบฝรั่งก็ว่าเป็นอารมณ์บวก (positive emotions)

แต่ความรักก็ต้องอยู่ในขอบเขตของความรู้

อย่างไรก็ตาม พ่อแม่จะมีแต่ด้านความรู้สึกไม่พอ การที่จะเลี้ยงลูกให้พัฒนาได้สมบูรณ์ เต็มทั้งคน พ่อแม่ต้องใช้ความรู้ด้วย

คุณธรรม ๓ อย่างที่พูดมานี้ เป็นอารมณ์/ความรู้สึกที่ดีที่สุดแล้ว ซึ่งพ่อแม่มีต่อลูกครบทั้ง ๓ สถานการณ์

แต่ถ้ามีเพียงด้านรู้สึก ก็จะเป็นอย่างที่ว่าคือ รักมาก ไม่อยากให้ลูกทำอะไรยาก คอยกลัวว่าลูกจะลำบาก เด็กได้การบ้านมา หนูคิดจะเหนื่อยสมอง เดี่ยวปวดหัว พ่อแม่ก็ทำแทนให้ หรือพ่อแม่สมัยก่อน ตอนใช้กระดานชนวน เด็กต้องเขียนด้วยดินสอหิน มันแข็งเจ็บมือ พ่อแม่ก็กลัวว่าลูกเรียนหนังสือเขียนกระดานชนวน จะเจ็บมือ ก็เลยไม่ให้เรียน เด็กก็เลยไม่ได้พัฒนา

นี่แหละ ถ้าพ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มุทิตา อยู่แค่ด้านความรู้สึกอย่างเดียว ก็จะเสียคุณ เด็กก็จะเป็นอย่างที่ว่าเมื่อกี้ เช่น อ่อนแอ แล้วก็พึ่งพา แล้วก็เรียกร้อง แต่ยิ่งกว่านั้นก็คือ ไม่รู้จักกฎเกณฑ์ กติกา ซึ่งมนุษย์ที่อยู่ในโลก อยู่ในสังคม และอยู่กับความจริงของธรรมชาติ จะต้องรู้และปฏิบัติให้ถูกต้องด้วย แต่เพราะเลี้ยงกันมาด้วยความรู้สึก เด็กโตขึ้น โดยไม่รู้หลักการ ไม่สัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้ความจริง จะเอาแต่ความรู้สึก

ฉะนั้นพ่อแม่ต้องใช้ด้านความรู้คือปัญญาด้วย ก็เอาเป็นว่า พ่อแม่ต้องรู้ว่า ลูกเรานี้ ไม่ได้อยู่กับเพื่อนมนุษย์อย่างเดียว แต่ชีวิตของเขา เป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เขาอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่ไม่เข้าใครออกใคร ธรรมชาติมันไม่ตามใจเรา

พ่อแม่รักลูก เพราะฉะนั้นพ่อแม่ก็ตามใจได้ ทำเพื่อลูกได้ทุกอย่าง แต่พอถึงธรรมชาติ มันไม่ทำเพื่อลูกนะ ลูกจะต้องรู้มัน แล้วก็ทำให้ลูกตามความจริงของมัน หรือตามกฎของมัน ตอนนี้แหละคือที่เรียกว่าปัญญา พ่อแม่ต้องใช้ปัญญากับลูก ต้องรู้ว่ามนุษย์นี้มีภาวะ ๒ ด้าน คือด้านที่เป็นบุคคลในสังคม กับด้านที่เป็นชีวิตในธรรมชาติ อันนี้คือลักษณะที่เป็นองค์

รวมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งศาสตร์สมัยใหม่เอาไปแยกกระจายหายจากกันหมด

**คนเป็นบุคคลที่พึ่งสัมพันธ์ในสังคมด้วยอารมณ์แห่งความรัก
คนเป็นชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญา**

ขอแทรกนิดหนึ่งว่า แม้แต่ตัวคนนี่ ศาสตร์สมัยใหม่ก็แยกกระจายไป

๑) ศึกษามนุษย์โดยเรียนชีวิตที่เป็นธรรมชาติ เรียกว่าวิทยาศาสตร์ แต่เรียนธรรมชาติเฉพาะด้านกาย หรือด้านวัตถุรูปธรรม

๒) ศึกษามนุษย์ในแง่เป็นบุคคลที่อยู่ร่วมในสังคม โดยแยกไปเป็นสังคมศาสตร์

๓) ศึกษามนุษย์ด้านคุณค่า โดยยกไปให้มนุษยศาสตร์

แต่แท้จริงนั้น คนนี้จำแนกได้ แต่แยกไม่ได้ มนุษย์นั้นในเวลาเดียวกันเขาเป็น ๒ อย่าง คือ

๑) คนเป็นชีวิต ซึ่งเป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ทั้งนี้หมายถึงชีวิตทั้ง ๒ ด้าน คือทั้งกายและใจเป็นธรรมชาติ มีกฎเกณฑ์การทำงานตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ต้องขึ้นต่อกฎธรรมชาติ

๒) คนเป็นบุคคล ที่อยู่ร่วมในสังคม มีความสัมพันธ์ต่อกันโดยขึ้นต่อเจตจำนง ซึ่งมีแรงจูงใจต่างๆ และประกอบด้วยอารมณ์/ความรู้สึก

เราต้องมองคนที่เดิยสองด้านหรือสองสถานะ แล้วก็มองให้โยงถึงกัน โดยเฉพาะมองคนต้องให้ถึงชีวิต แต่เรามักจะมองคนแค่บุคคล ซึ่งเป็นด้านสังคม

ต้องย้ำว่า คนนี้มี ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่งเป็นชีวิต อยู่ในธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ด้านที่สองเป็นบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิก อยู่ร่วมในสังคม

ทีนี้ในแง่เป็นบุคคล เรามีความสัมพันธ์ที่ดี โดยมีเมตตา กรุณา มุทิตา มีอารมณ์ความรู้สึกที่ดี ที่เป็นด้านบวก แต่แค่นี้ยังไม่พอ พ่อแม่ต้องรู้ด้วยว่า อ้อ ลูกของเรานี้ เขามีชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ แม้แต่ร่างกายของเขากินอาหารผิด กฎธรรมชาติก็ไม่เข้าใครออกใคร มันก็เกิดเป็นพิษ

ลูกจะต้องรู้

การที่จะอยู่กับธรรมชาติ ต้องอยู่ด้วยปัญญา ไม่เหมือนอยู่กับเพื่อนมนุษย์ ที่พออยู่กันได้ด้วยอารมณ์/ความรู้สึกที่ดี แต่ในการอยู่กับธรรมชาตินี้ เราเอาอารมณ์ที่ดีไปใช้ไม่ได้ เราต้องใช้ปัญญา แต่เอาอารมณ์ดี มาช่วยให้ปัญญาเดินคล่อง

ตอนนี้แหละ พอบอกว่า ลูกนี้เป็นชีวิตด้วยนะ พ่อแม่จะต้องรู้ว่า ลูกต้องอยู่กับความจริงของโลกและชีวิต ที่ไม่เข้าใครออกใคร และเพราะเราไม่ได้อยู่กับลูกตลอดไป ฉะนั้นเราจึงต้องเตรียมลูกให้อยู่กับโลกและชีวิตที่เป็นจริงนั้นให้ดีด้วย เวลานี้คือโอกาสซึ่งเรามีอยู่ ที่จะช่วยลูกให้เตรียมพร้อมที่จะไปอยู่ในโลกและชีวิตที่เป็นจริง ทั้งในบัดนี้และโดยเฉพาะในเบื้องหน้า

ฉะนั้น เด็กจะไปมีชีวิตให้ดีได้อย่างไร เราต้องเตรียมเขาไว้ตั้งแต่บัดนี้ นี่คือน้ำที่ของพรหมวิหารข้อ ๔ ได้แก่ อุเบกขา

พอถึงอุเบกขา ตอนนี้หยุดก่อน พ่อแม่ไม่ทำให้ ต่างจากเมตตา กรุณา มุทิตาที่จะทำให้ลูกทำเฉย แต่พอถึงข้อ ๔ นี้หยุด พ่อแม่ไม่ทำให้ เพราะอะไร เพราะปัญญาบอกว่า เรื่องนี้ลูกต้องเตรียมตัวไว้นะ ลูกต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง เรื่องนี้ลูกต้องเป็น ลูกต้องเก่ง ตอนนี้แหละ มาถึงสถานการณ์ที่ลูกจะต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเองหรือฝึกทำให้เป็น นั่นคือพ่อแม่ต้องใช้อุเบกขา คือวางที่เฉยๆ ไม่ใช่เฉยเมยนะ แต่เฉยๆ เฉยมอง

ถ้าเฉยเมย หรือเฉยเมิน ก็กลายเป็น อัญญาอุเบกขา แปลว่า เฉยโง่ แต่อุเบกขาที่ถูกต้องคือเฉยด้วยปัญญา เฉยด้วยรู้ จึงเฉยค้อยู่ การที่เฉยค้อยู่เพราะรู้ว่า เรื่องนี้เด็กจะต้องหัดรับผิดชอบตัวเอง จึงต้องให้เขาหัดทำ

เราไม่ทำให้ แต่ก็ไม่ทอดทิ้ง อุเบกขาก็ทำหน้าที่คอยดูแล “ดูให้เขาทำ” โดยเป็นที่ปรึกษา แล้วก็รอจังหวะ ช่วยแก้ไข แนะนำ ให้เขาทำได้ถูกต้องและได้ผลดี อันนี้คือน้ำที่อุเบกขา

ทีนี้ก็คอยมองดูว่ามีเรื่องอะไรที่เด็กจะต้องหัด จะต้องทำ จะต้องผจญ จะต้องทำให้เป็นเอง พ่อแม่จะต้องหยุดชวนขวายทำให้หรือทำแทน

แต่ให้เด็กหัดทำ แล้วก็คอยเป็นที่ปรึกษา คอยแนะนำ

ยิ่งกว่านั้นยังหมั่นคิดที่จะหาแบบฝึกหัดมาให้ลูกทำอีกด้วย โดยไม่มัวรอให้มีเรื่องต้องทำ เพราะนี่คือโอกาสที่เราจะช่วยเขาได้ เพราะต่อไปถ้าเด็กโตแล้ว เราไม่อยู่ด้วย เขาไปเจอสถานการณ์อย่างนี้ เขาทำไม่ถูก ก็ไม่มีใครช่วยฝึก ตอนนี้เป็นโอกาสแล้ว ที่เราจะช่วยให้ลูกฝึกตัวเองอย่างได้ผลดี แล้วเด็กจะเก่งด้วยข้อนี้แหละ

โดยมากเด็กจะพัฒนาด้วยข้ออุเบกขาของพ่อแม่ ถ้าพ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มุทิตานี้ ดีไม่ดี พ่อแม่จะกลายเป็นตัวขัดขวางการพัฒนาของลูก ฉะนั้นอุเบกขาก็คือหลักปฏิบัติที่ท่านให้มาเพื่อเปิดโอกาสที่จะช่วยลูกให้พัฒนาตัวของเขา คือเจอสถานการณ์ที่ต้องฝึก ก็ให้เขาฝึก ถ้าไม่มีสถานการณ์นั้น เราก็หาแบบฝึกหัดมาให้เขาทำซะเลย

เมื่อพ่อแม่มีทั้งอารมณ์ดี และมีปัญญาดุล เป็นพ่อแม่ที่สมบูรณ์ ลูกก็จะพัฒนาเป็นองค์รวมแห่งชีวิตและเป็นบุคคลที่สมบูรณ์

พ่อแม่ที่ฉลาด ย่อมรู้จักเขย่ง หรือหยุดชวนขวายข้างนอก แต่ข้างในปัญญาไม่หยุด ไม่นิ่ง ไม่เฉย จะมองจะคิดไปข้างหน้า ว่าเด็กของเราจะต้องเก่งในเรื่องอะไรบ้าง จะต้องทำอะไรเป็นบ้าง แล้วก็หาแบบฝึกหัดมาให้ลูกทำ ตอนนี้แหละลูกจะเก่งจริงๆ

พอได้แบบนี้ คือได้ทั้งด้านรู้สึก และได้ทั้งด้านรู้ ก็พัฒนาสมบูรณ์เลย เด็กจะโตเต็มคนแล้วเก่งจริงๆ ด้วย

ด้านอารมณ์/ความรู้สึก ก็ดี จิตใจดี มีเมตตา มีไมตรี รู้จักเห็นใจเพื่อนมนุษย์ อยากช่วยเหลือ มีความรัก มีน้ำใจ สดชื่น อบอุ่น อ่อนโยน ละมุนละไม แต่พร้อมกันนั้น ก็ไม่อ่อนแอ มีความเข้มแข็ง มีใจสู้ รู้จักฝึกตน รู้จักรับผิดชอบ มีปัญญาคิดแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ เจริญออกงามไปด้วยกันทั้งหมด

ฉะนั้นอุเบกขานี้สำคัญมาก อย่าได้ทิ้ง คนไทยพลาดมากที่ขาดอุเบกขา คนไทยเก่งในเรื่องเมตตา กรุณา มุทิตา ต่อลูก แล้วก็เก่งเมตตา

กรุณา แต่ไม่ค่อยมุทิตา ต่อเพื่อนมนุษย์ ค่อยๆ หลุดไปที่ละข้อ คือ

ต่อลูกนี้หลุด ไปข้อท้าย คืออุเบกขา เหลือเมตตา กรุณา มุทิตา แต่พอ ออกไปสังคมหลุดข้อ ๓ มุทิตาหายไปอีก ไม่ส่งเสริมคนดี เหลือแต่เมตตา กรุณา

เมื่อพ่อแม่มีพรหมวิหารครบ ๔ เด็กก็จะพัฒนาสมบูรณ์ สามข้อแรก อธิบายไปมากแล้ว ขอย้ำข้อที่ ๔ คือ อุเบกขา ซึ่งใช้ใน

๑) สถานการณ์ที่เด็กจะต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง อย่างที่พูดไปแล้ว

๒) สถานการณ์ที่เด็กต้องรับผิดชอบการกระทำของเขา คือ ฝึกการมีชีวิตจริงอยู่ในสังคม ด้วยการมีระเบียบวินัย มีกฎเกณฑ์ เช่น กติกาในบ้าน วินัยในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างลูก เป็นต้น ใครทำผิดก็เป็นผิด ทำถูกก็เป็นถูก อันนี้คือข้ออุเบกขาในแง่ให้ความเป็นธรรม ต่อจากนั้นอีกชั้นหนึ่ง

๓) สถานการณ์ที่ลูกรับผิดชอบตัวเองได้แล้ว คือ ลูกโตแล้ว เรียนจบแล้ว มีการมีงานทำแล้ว มีครอบครัวของเขาเองแล้ว พ่อแม่ก็ต้องวางอุเบกขา ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงในชีวิตและครอบครัวของเขา ไม่ใช่ไม่เห็นแก่ความรัก แล้วไปวุ่นวายในครอบครัวของเขา ไปจัดโน่นแต่นี้ เลยทำให้เขาอึดอัด ไม่เป็นสุข ผิดหลักอุเบกขา ใหม่ๆ ที่ยังมีเมตตา กรุณา มุทิตา แต่เสียที่ขาดอุเบกขา เลยเกิดเป็นปัญหาใหม่ขึ้นมา

รวมเป็นอุเบกขา ใน ๓ สถานการณ์ คือ

๑) เมื่อลูกต้องฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง

๒) เมื่อลูกต้องรับผิดชอบการกระทำของตัวเอง

๓) เมื่อลูกรับผิดชอบตัวเองได้แล้ว

การศึกษาพัฒนาเด็กทั้งตัวคน

คือพัฒนาการดำเนินชีวิตครบทั้งระบบ

นี่คือหลักการพัฒนาเด็ก ที่จะให้เป็นคนสมบูรณ์เต็มคน ตามหลัก

ที่ว่า ชีวิตเป็นการศึกษาในตัว และเมื่อคนดำเนินชีวิตให้ถูก การศึกษาก็จะ
มาเอง โดยมีการพัฒนา ๓ ด้าน คือ

๑) ด้านการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแยกย่อยเป็น ๒ ด้าน คือ
สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ กับทางสังคม

๒) ด้านจิตใจ แล้วก็

๓) ด้านปัญญา

นี่ก็คือศีล สมาธิ ปัญญา ในทุกขณะ ทุกกิจกรรม ซึ่งมี ๓ ด้านนี้ไป
ด้วยกัน และเมื่อวัดผลก็วัดด้วยภาวนา ๔ ก็เป็นอันว่าจบไว้แค่นี้ก็แล้วกัน
พุดมาเยอะเยอะแล้ว

ถาม: ขออนุญาตทบทวนที่พระคุณเจ้าได้กรุณาให้แนวคิด แสดงว่า
เราทำวิจัย *input* คือตัวปัจจัยนำเข้าที่จะมองในองค์ประกอบ ๔ ลักษณะนะ
คะ ที่ว่ารักเพื่อนมนุษย์ รักสิ่งแวดล้อม สนใจใฝ่รู้ และก็เห็นประโยชน์
ส่วนรวม

ตอบ: เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ก็ใช่ แต่อาจจะเป็นเพียงความรู้สึก
หรือเป็นจิตสำนึก ต้องให้เป็นทัศนคติเลย ให้มีเจตคติเชิงรุกในการที่จะไป
ร่วมสร้างสรรค์ คือ พอนึกถึงสังคมปั๊บ มองว่าเราจะไปร่วมสร้างสรรค์

ถาม: องค์ประกอบที่ ๒ ก็มีพรหมวิหาร ๔ ซึ่งประกอบด้วยเมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งก็จะต้องไปมองรายละเอียดแต่ละประเด็น

ตอบ: หลักสำคัญคือ ให้มีคุณภาพระหว่าง *ด้านรู้สึก* กับ *ด้านรู้* *ด้าน*
รู้สึก มี ๓ ตัว คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ส่วน *ด้านรู้* มีอุเบกขา มาเป็นตัวเชื่อม
ไปสู่ปัญญา

อนึ่ง มีการแยกด้วยว่า *ด้านรู้สึก* คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ประสานคน
กับคน คือระหว่างตัวเรากับคนอื่น ส่วน *ด้านรู้* คือ อุเบกขา เราอยู่กลาง และ
ช่วยให้คนอื่นเข้าไปประสานกับธรรม

เรื่องพรหมวิหาร มีแง่มุมที่มองได้หลายอย่าง การใช้พรหมวิหาร
ต้องขึ้นต่อสถานการณ์ที่ต่างกัน เราแยกสถานการณ์ที่ลูกหรือเด็ก หรือคน
อื่น เขาอยู่หรือตกอยู่ในสถานการณ์ไหน

๑) สถานการณ์ที่เขาเป็นปกติ ก็มีเมตตา ไมตรี

๒) สถานการณ์ที่เขาตกต่ำ เดือดร้อน ก็มีกรุณา

๓) สถานการณ์ที่เขาดีขึ้น ก็มีมุทิตา

๔) สถานการณ์ที่ต้องเป็นไปตามธรรม ซึ่งเขาจะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของเขา ต่อความจริงของชีวิตและโลก ต่อกฎธรรมชาติ และต่อกฎกติกาของสังคม ก็มีอุเบกขา ซึ่งโยงไปหาปัญญา โดยเฉพาะการใช้อุเบกขาในสถานการณ์ที่จะให้เขาฝึกหัดพัฒนาตัวเอง

เพราะฉะนั้นจึงได้พูดเมื่อครั้งว่า บางทีเด็กที่เกิดมายากจน และขาดผู้ดูแล คือ ขาดเมตตา กรุณา มุทิตา แต่เขาจะได้ข้ออุเบกขา ซึ่งแม้จะเป็นอุเบกขาประเภทเฉยใจ หรือเฉยเมิน เฉยเมย ก็ยังได้ประโยชน์ ถ้าเด็กคิดเป็น เพราะเด็กที่คิดเป็นนั้น หรือแม่แต่จับปลัดจับผลูกิดถูกทางขึ้นมา ก็จะใช้สถานการณ์ร้ายนี้เป็นแบบฝึกหัดที่จะทำให้เขาเข้มแข็ง มีปัญญาความสามารถที่จะก้าวไปด้วยตนเอง

เพราะฉะนั้นเด็กที่เกิดมาลำบาก ทุกข์ยาก ขาดแคลนนี้นะ บางทีจึงประสบความสำเร็จ เพราะจะต้องผ่านต้องผจญแบบฝึกหัดมากมาย ก็จึงเข้มแข็ง แต่เพราะขาดเมตตา กรุณา มุทิตา ที่เป็นด้านความรู้สึก หรือด้าน emotion ที่ดี จึงมักจะเป็นคนแข็งกระด้าง แข็งแค้น เข้มเกรี้ยว ก็เสียไปอย่างหนึ่ง

นอกจากนั้น เหตุผลที่ต้องมีข้ออุเบกขา ก็คือ สังคมมนุษย์จะอยู่ได้ด้วยกฎ กติกา เพราะฉะนั้นสังคมที่หนักในอุเบกขา ไม่ค่อยเหลือวแลกันหย่อนในด้านเมตตา กรุณา มุทิตา ก็ต้องเน้นหนักในด้านกฎเกณฑ์กติกาเป็นหลัก ไม่งั้นสังคมก็อยู่ไม่ได้

ส่วนสังคมที่หนักในเมตตา กรุณา มุทิตา ก็ช่วยกันไป แต่ถ้าขาดอุเบกขา ก็อาจเลยเถิดกลายเป็นระบบอุปถัมภ์ ที่ช่วยเหลือกันส่วนตัว จนละเลยกฎเกณฑ์กติกา ก็เสียจุด ฉะนั้นจะพิจารณากันเป็นสังคมๆ ไปเลยก็ได้

มีสังคมที่เอียงสุดโคงไป ๒ แบบ คือ

๑. สังคมที่เอียงไปทางความรู้สึก หน้าในเมตตา กรุณา มุทิตา ขาด อุเบกขา ก็เป็นสังคมที่จิตใจดิ่งงาม มีน้ำใจ อบอุน มีความสุข เอื้อเพื่อมิตร แต่ไม่เอาหลักเอาเกณฑ์ ละเลยกฎเกณฑ์กติกา และไม่ค่อยเข้มแข็ง

๒. ส่วนสังคมที่หน้าในอุเบกขา ขาดเมตตา กรุณา มุทิตา ก็อยู่ด้วย กฎเกณฑ์กติกา พวกนี้จะเข้มแข็ง และรักษากติกาได้ กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ แต่แล้งน้ำใจ ตัวใครตัวมัน ว่าแห้ว เหงา เครียด เป็นโรคจิตกันมาก

ถ้าจับหลักนี้ไว้ ก็ใช้ได้หมดเลยทุกสังคม ข้อที่ขอย้ำคือ สังคมไทยก็ เสียดุล เพราะว่าทั้งอุเบกขา ถึงขั้นไม่รู้จัก และมุทิตาก็อ่อน

ถาม: องค์ประกอบที่ ๓ คือ การตอบสนองอินทรีย์ แบบรู้สึกและรู้ และในส่วนของกระบวนการก็คือ ไตรสิกขา ที่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ตรง นั้น output ก็คือ ในส่วนที่เป็นภavana ๔ อันนี้ถูกต้องใช่ไหมคะ

ตอบ: ในการสรุป นั่นก็เป็นวิธีพูดที่ถูกต้องอย่างหนึ่ง ขออนุโมทนา ด้วย

วันนี้คุยกันมานานจนเกินเวลาเยอะแล้ว จะต้องยุติ แต่ก็ขอแถมนิด หน่อย เนื่องจากคณะนักวิจัยมาถามโดยเน้นเรื่อง “อารมณ์” ก็จะมีพูด เพิ่มเติมในเรื่องอารมณ์นั้น แต่จะพูดยาวก็ไม่ได้ คงพูดได้แค่เป็นหัวข้อและเป็นแนวทางที่จะหาความรู้กันต่อไป

ขอย้ำว่า คำว่า “อารมณ์” ที่เราใช้กันนี้ เป็นคำเพี้ยนความหมาย ถ้าใช้ คำไทยก็ใกล้กับคำว่า ความรู้สึก ถ้าจะใช้ศัพท์ทางธรรมก็เป็นเรื่องสภาพจิต หรือภาวะจิต คือเป็นเรื่องของจิตใจ

อารมณ์หรือสภาพจิตที่พึงประสงค์ คืออารมณ์ฝ่ายบวก ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของจริยธรรม (จริยธรรมในความหมายว่า ระบบการดำเนินชีวิตที่ดี งาม) และเพราะฉะนั้น ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษา ที่จะพัฒนา คนให้มีชีวิตเป็นอยู่อย่างดีงาม

อารมณ์ฝ่ายบวก หรือสภาพจิตดีงามนั้น ในที่นี้ควรพูดถึงชุดที่สำคัญ ๒ ชุด คือ

๑. สภาพจิต หรืออารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการทางสังคม

๒. สภาพจิต หรืออารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการของชีวิต

สภาพจิตหรืออารมณ์เอื้อด้านสังคม

ชุดที่ ๑ อารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการทางสังคม ซึ่งจะต้องสร้างหรือพัฒนาขึ้นมาให้ได้ เป็นคุณสมบัติประจำใจ ที่จะทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น อยู่ร่วมสังคมอย่างสร้างสรรค์ และเป็นสุขร่วมกันทั้งด้วยตนเอง และกับผู้อื่น คือ

๑. **เมตตา** ในสถานการณ์ปกติ (ความรัก ปราบปรามดี มีไมตรี อยากรู้ให้คนอื่นเป็นสุข)

๒. **กรุณา** ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นตกต่ำเดือดร้อน (มีใจพลอยห่วงใยต่อความทุกข์ของผู้อื่น อยากรู้ช่วยให้เขาพ้นจากทุกข์)

๓. **มุทิตา** ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นก้าวขึ้นสู่ความสุข ความดีงาม ความสำเร็จ (มีใจพลอยยินดีกับความดีงามความสำเร็จของเขา อยากรู้ส่งเสริมสนับสนุน)

สภาพจิต หรืออารมณ์บวกทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม พุคสันๆ ว่า เป็นปัจจัยแก่คิด ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคม โดยนำไปสู่การให้เพื่อแบ่งปัน (ทาน) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา (ปิยวาจา) และการบำเพ็ญประโยชน์ (อัตถจริยา)

สภาพจิต หรืออารมณ์บวกเหล่านี้ เกี่ยวพันการพัฒนาชีวิตของตนเองไปพร้อมกันด้วย โดยทำให้เกิดสภาพผ่อนคลายสงบสุขภายใน ทั้งกาย และจิตใจ ซึ่งไปรวมศูนย์ที่สมาธิ ซึ่งเป็นภาวะอยู่ตัวเข้าสู่ดุลยภาพของจิต จึงจัดอยู่ในหมวดแห่งการศึกษาพัฒนาจิตด้านจิตใจ ที่เรียกสั้นๆ ว่า สมาธิ (และเป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งที่จะให้เกิดสมาธิด้วย)

ถ้าไม่มีสภาพจิต หรืออารมณ์บวก ๓ อย่างนี้ ก็จะเกิดสภาพจิตฝ่ายตรงข้ามที่ไม่ดี ที่เป็นด้านลบ คือ ความหงุดหงิดขัดเคืองไม่พอใจ ความก้าวร้าวคุกคามอยากข่มเหงแก่งแย่งแก ความริษยาเห็นเขาได้ดีตนไม่ได้

ตามลำดับ

หรือ ไม่ก็อาจจะเกิดสภาพจิตฝ่ายลบอีกชุดหนึ่ง คือ แทนที่จะเมตตา ก็เกิดราคะหรือเสนาหา แทนที่จะกรุณา ก็เกิดความเศร้าใจหรือโทมนัส แทนที่จะมูทิตาก็ได้แค่จิตใจตัว (ไม่ใช่พลอยยินดีที่จะส่งเสริมเขา)

มีฉะนั้น ก็อาจจะเกิดสภาพจิตเฉยเมยด้วยโมหะ ที่เรียกว่า อุเบกขา ซึ่งเป็นอัญญาเบกขา คือเฉยใจ (เฉยไม่รู้เรื่อง-ไม่เอาเรื่อง-ไม่ได้เรื่อง) อันเป็นอารมณ์/ความรู้สึกฝ่ายลบ เป็นสภาพจิตที่ขาดการศึกษา ไม่พัฒนา

ถึงแม้จะมีสภาพจิตหรืออารมณ์บวก ๓ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มูทิตา นั้น แต่อาจเกิดความผิดพลาดเป็นผลเสีย คือในทางสังคม อาจช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนบุคคล แต่ทำให้ลำเอียงเสียความเป็นธรรม ละเมิดหลักการ ทำลายกฎเกณฑ์กติกา ตลอดจนช่วยเหลือไม่สมเหตุผล ทำให้บุคคลอ่อนแอพึ่งพาเป็นต้น และในด้านชีวิตของตนเอง ทำให้โศกเศร้า เสียใจ เป็นทุกข์ เมื่อไม่อาจช่วยเหลือเขาได้ตามที่ปรารถนา เป็นต้น

ดังนั้น สภาพจิตที่ดีหรืออารมณ์ฝ่ายบวก ซึ่งเป็นด้านความรู้สึกนั้น จึงต้องมาบรรจบกับด้านรู้ คือปัญญา โดยปัญญาที่รู้ความจริงความถูกต้อง เข้าถึงธรรม หรือกฎธรรมชาติ และรู้หลักการกติกาที่รักษาสังคมมนุษย์ จะมาจัดปรับให้เกิดสภาพจิตที่เป็นกลางลงตัวพอดี ไม่เอนเอียง และอยู่ตัว มั่นคง ซึ่งก็เรียกว่า “อุเบกขา” แต่เป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นสภาพจิตที่ทำให้สมดุลและสมบูรณ์ ครบชุดพรหมวิหาร ๔ คือ

๔. **อุเบกขา** ในสถานการณ์ที่ต้องรักษาธรรม คือหลักการ ความจริง ความดีงามถูกต้อง (วางใจเป็นกลาง เรียบ สงบนิ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ให้ปัญญาทำหน้าที่ไปตามธรรม)

สภาพจิตอุเบกขาคด้วยปัญญานี้ ทำให้รักษาธรรม และรักษาหลักการ กฎกติกาของสังคมไว้ได้ พร้อมทั้งรักษาจิตใจของตนเองให้สงบเข้าสู่ดุลยภาพโดยสมบูรณ์ อย่างที่ท่านเปรียบไว้ในแง่หนึ่งว่า เหมือนจิตใจของสารดี ผู้เชี่ยวชาญชำนาญ ในการขับรถ มีความคล่องแคล่วและสงบสบาย ตลอดเวลา เมื่อนารถเข้าสู่ทาง รดวิ่งตามความเร็วที่ต้องการแล้ว ก็นั่งสงบ

สบาย ใจหนึ่ง แต่ไวและพร้อมตลอดเวลาที่จะแก้ไขความผิดปกติทุกอย่าง

สภาพจิตหรืออารมณ์เอื้อ ที่แสดงพัฒนาการของจิตใจ

ชุดที่ ๒ อารมณ์ฝ่ายบวก ด้านพัฒนาการของชีวิต หรือการพัฒนาภายในตนเอง เป็นสภาพจิตที่แสดงถึงความก้าวหน้าของจิตใจ ในการพัฒนาชีวิตตามหลักไตรสิกขา หรือจะเรียกว่าในการปฏิบัติธรรมก็ได้ ซึ่งควรทำให้เกิดมีเป็นคุณสมบัติประจำใจของคน (เรียกว่า *ธรรมสมาธิ*) มี ๕ อย่าง คือ

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริง เบิกบานใจ
๒. **ปีติ** ความอิ่มใจ ปลาบปลื้มดีใจ (ในเรื่องที่ดั่งงามเป็นธรรม)
๓. **ปีสัทธิ** ความสงบเย็น ผ่อนคลาย (ตรงข้ามกับความเครียด)
๔. **สุข** ความคล่องสะดวกใจ ปราศจากสิ่งบีบคั้นติดขัดคับข้อง
๕. **สมาธิ** ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วลงได้ อยู่ตัวสงบ อยู่กับสิ่งที่ดั่งงาม ไม่

มีอะไรบกวน

ผู้ที่ปฏิบัติธรรมถูกต้อง คือก้าวไปในการศึกษาแท้ ที่เป็นไตรสิกขา จะมีสภาพจิตเหล่านี้ โดยเฉพาะข้อแรกคือปราโมทย์ จะเป็นตัวนำเริ่มแรก และเป็นปัจจัยส่งต่อให้เกิดข้ออื่นๆ ตามมา ท่านจึงเน้นให้รักษาจิตใจและปรุ้งแต่งจิตใจให้มี**ปราโมทย์** คือความร่าเริง เบิกบานใจ อยู่เสมอ (มีพุทธภาษิตว่า ผู้มากด้วยปราโมทย์จักบรรลุนิพพาน)

เมื่อมีอารมณ์บวกหรือสภาพจิตดั่งงามชุดนี้ ก็จะแก้ไขและปิดกั้นโอกาส ไม่ให้เกิดสภาพจิตเศร้าหมอง หรืออารมณ์ฝ่ายลบต่างๆ โดยเฉพาะความซึมเศร้าเหงาหงอยหดหู่ (depression) ความเครียด (stress) ความกระวนกระวาย (anxiety) ความฟุ้งซ่าน (restlessness) ซึ่งเป็นปัญหาทางจิตที่สำคัญของคนยุคปัจจุบัน

ถ้าพูดรวบรัด อารมณ์ฝ่ายลบ หรือสภาพจิตเลวร้าย ที่ก่อปัญหาและเป็นปฏิปักษ์กับอารมณ์ฝ่ายบวก ๕ ข้อข้างต้นนั้น ก็มี ๕ อย่าง เรียกว่า **นิวรณ ๕** (สิ่งที่ครอบงำปิดกั้นจิต กดถ่วงจิตให้ไม่ก้าวหน้าและขัดขวางการ

พัฒนาปัญญา) ซึ่งก็ครอบคลุมปัญหาจิตใจที่พูดถึงเมื่อก็ เช่น ความซึมเศร้า เป็นต้น นวัตกรรม ๕ คือ

๑. *กามฉันทะ* ความอยากได้นั่นได้นี้ คิดใคร่ฝ่หาสิ่งเสพ
๒. *พยาบาท* ความหงุดหงิด ขัดเคือง คับแค้น ชิงชัง ไม่พอใจ
๓. *ถีนมิทธะ* ความหดหู่ เชื่องซึม เหงาหงอย ง่วงงุน ท้อแท้
๔. *อุทธัจจกุกกุกจะ* ความฟุ้งซ่าน กังวล กัดคักลุ่ม รำคาญใจ
๕. *วิภิกขณา* ความลึกลับ เคลือบแคลง สงสัย ข้องใจ

เมื่อพัฒนาจิตใจก้าวหน้าไป มีสภาพจิต หรืออารมณ์บวก ๕ อย่างข้างต้น ก็จะพ้นไปจากนวัตกรรม ๕ เหล่านี้ โดยเฉพาะจิตจะเป็นสมาธิได้ ต่อเมื่อนวัตกรรม ๕ นี้หมดหายไป หรือพูดกลับกันว่า เมื่อไม่มีนวัตกรรม ๕ นี้ จิตก็จะเป็นสมาธิ

เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิได้ ถือว่าเป็นการพัฒนาจิตที่บรรลุผลสำเร็จ สมานนั้นจะเป็นศูนย์กลางการพัฒนาของคุณสมบัติทุกอย่างของจิตใจ และทำให้จิตเป็น “กัมมณีย์” คือ เหมาะแก่การใช้งาน ทั้งมีกำลังเข้มแข็ง มั่นคง สงบสุข และผ่อนคลาย โดยเฉพาะเมื่อต่อปัญญา จึงเป็นบาทฐานของการก้าวไปในการพัฒนาปัญญาด้วย

เมื่อพัฒนาการทางจิต ทำให้เกิดสภาพจิตที่เป็นอารมณ์บวก ซึ่งเมื่อต่อปัญญาแล้ว การบรรจบประสานของด้านจิตกับด้านปัญญา ก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีก โดยปัญญาจะปลดปล่อยจิตให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขา ซึ่งทำให้จิตอยู่ตัว มีคุณภาพอย่างที่ดีแล้ว

สภาพจิต ๕ อย่างในชุดที่ ๒ นี้ เป็นชุดหลัก จึงอาจเกิดร่วมกับสภาพจิตหรืออารมณ์บวกชุดแรก (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ด้วย

ขออย่าว่า จะต้องมองอยู่เสมอถึงหลักใหญ่ๆ อารมณ์หรือสภาพจิตที่คิงามเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบด้านจิตใจ (ด้านสมาธิ) อยู่ในระบบสัมพันธ์ของการดำเนินชีวิต ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (พฤติกรรม และการใช้อินทรีย์) คุณสมบัติทางจิต และความรู้-คิด-เข้าใจ ที่เรียกสั้นๆว่า *ศีล สมาธิ ปัญญา*

ส่วนในทางพุทธศาสนา ถือว่า มนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไปนี้ยังบกพร่อง จะต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ให้เป็นอริยชน หรืออารยชน จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์ จึงเอาสภาพจิตหรืออารมณ์ของคนทั่วไปเป็นจุดเริ่ม และตั้งสภาพจิตของพระอริยะเป็นจุดหมาย

นอกจากนั้น ถือว่า เรื่องสภาพจิต/อารมณ์นั้นอยู่ในระบบการดำเนินชีวิตที่มีความเป็นจริงของมันเองตามธรรมชาติ การพัฒนาสภาพจิต หรือพัฒนาการทางอารมณ์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการพัฒนาชีวิตที่ดีงามทั้งระบบ ซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยในระบบของมันเอง ความดีงามสมบูรณ์ของระบบการดำเนินชีวิตนั้นเป็นจุดหมายของมันเอง โดยธรรมชาติ และวัดผลได้โดยธรรมชาติ

โดยนัยนี้ การมีอารมณ์/สภาพจิตที่ดี จึงมิใช่เป็นการพัฒนาทางจิตใจ เพื่อสนองแนวคิดค่านิยมของสังคม แต่สภาพจิตที่ดีจะเกี่ยวพันมาด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามเอง ตามกฎธรรมชาติของความสัมพันธ์ เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ดังนั้น สภาพจิตหรืออารมณ์บวกจึงวัดด้วยมาตรฐานความสัมพันธ์ที่เป็นจริงในธรรมชาติของมันเอง และเป็นจุดสนใจของพุทธศาสนาแต่ต้น

ประการต่อไป สืบเนื่องจากประการแรกนั่นเอง จิตวิทยาตะวันตกจึงมองความหมายของ positive emotions หรืออารมณ์ฝ่ายบวกต่างจากพระพุทธศาสนา เช่น เขามองว่า ambition (มักแปลกันว่าความทะเยอทะยาน) เป็น positive emotion เพราะเกี่ยวพันต่อการสร้างความสำเร็จของบุคคล (เช่น เกียรติยศ ความยิ่งใหญ่ ความมั่งคั่ง ตลอดจนความสำเร็จตามแนวคิดเชิงธุรกิจ หรือแนวคิดวัตถุนิยม อย่าง success culture ของอเมริกัน) ทำให้คนก็มักมีกำลังที่จะทำกิจกรรมหรือทำงานการเพื่อให้ตนบรรลุผลสำเร็จที่ว่่านั้น

ในกรณีอย่างนี้ จิตวิทยาตะวันตกจับเอาแค่ความสำเร็จตามค่านิยมหรือแนวคิดของสังคมนั้นๆ และยุคสมัยนั้นๆ เป็นเกณฑ์วัด ไม่ได้มองที่ความดีงามของชีวิต สันติสุขของสังคม และความดำรงอยู่ด้วยดีของระบบ

แห่งธรรมชาติทั้งหมดโดยรวม ซึ่งควรจะเป็นจุดหมายที่แท้จริงของอารยธรรมมนุษย์ และเป็นเกณฑ์วัดความเป็น positive ที่แท้

แยกส่วนออกไป ต้องให้แต่ละอย่างชัดเจน

แยกแล้วต้องโยงได้ ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย

อีกประการหนึ่ง เป็นที่รู้และยอมรับกันว่า อารยธรรมตะวันตกในช่วง ๒๐๐-๓๐๐ ปี ที่ผ่านมานี้ เจริญมาตามแนวคิดแบบแยกส่วน เจาะลึกละเอียดลงไปเป็นจุดๆ เรื่องๆ ไม่เป็นระบบสัมพันธ์แบบองค์รวม

ยิ่งกว่านั้น ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นว่า ความคิดแยกส่วนของตะวันตกก็จำแนกได้ผลเฉพาะในด้านรูปธรรม คือเด่นทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นด้านวัตถุเท่านั้น แต่ในเรื่องนามธรรม การวิเคราะห์จำแนกแยกแยะของตะวันตกยังพร่าคลุมเครือ ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมองเห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยที่โยงส่วนเฉพาะนั้นๆ กับส่วนอื่น

ขอย้อนไปยกคำว่า ambition ขึ้นมาพิจารณาเป็นตัวอย่างอีกครั้ง ความจริง ที่ฝรั่งว่า ambition เป็น positive emotion หรืออารมณ์บวกนั้น ก็ไม่ใช่ผิดเสียทีเดียว แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า ตะวันตกมองคลุมเครือและเพ่งไปด้านเดียว

คำว่า ambition นั้นเอง มีความหมายกำกวมและคลุมเครือ คือไม่ใช่ว่าหมายถึงความทะเยอทะยานใฝ่หาเกียรติยศความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ และความสำเร็จเพื่อตัวเอง หรืออย่างเห็นแก่ตัวเท่านั้น เพียงแต่ชาวตะวันตกไม่แยกในสิ่งที่ควรจะแยก และมีความโน้มเอียงที่จะมองความหมายตามความเคยชินทางวัฒนธรรมแห่งการแสวงหาความสำเร็จของตน

แทนที่จะแปล ambition ว่าความทะเยอทะยาน ก็อาจจะแปลว่า ความใฝ่สูง ความใฝ่ทำการที่ยิ่งใหญ่ให้สำเร็จ สิ่งที่ปรารถนาจะทำนั้นอาจเป็นความสำเร็จเพื่อตนเองก็ได้ หรืออาจจะประสบความสำเร็จแห่งงานสร้างสรรค์เพื่อสังคมหรือมนุษยชาติก็ได้ เรื่องนี้ฝรั่งไม่แยก แต่ทางพุทธศาสนาแยกชัด

ถ้าพูดด้วยภาษาแบบพุทธ ก็อาจแยกเป็น ambition แบบตัณหา-มานะ (อยากได้-อยากมี-อยากเป็น-อยากยิ่งใหญ่-อยากเอาเพื่อตน) กับ

ambition แบบนันทะ-เมตตากรุณา (อยากรู้สัจธรรม-อยากช่วยเหลือ-อยากทำการสร้างสรรค์-อยากทำให้ทั้งโลกเป็นสุข)

นักรบยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ยกทัพไปรุกรานแย่งชิงดินแดน หาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ ก็ทำด้วย ambition แต่มหาบุรุษบางคนก็อาจทำงานยิ่งใหญ่เพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ ด้วย ambition อีกแบบหนึ่ง

พระเจ้าอโศกมหาราช ยกทัพไปทำสงครามรุกรานดินแดนอื่น ฝรั่งเศสเห็นว่าพระเจ้าอโศกมี ambition ต่อมาพระเจ้าอโศกทรงเห็นโทษของการเบียดเบียน ทรงละเลิกสงคราม หันมาส่งเสริมการเผยแพร่วัฒนธรรม เพื่อสันติสุขของมวลมนุษยชาติ ตำราฝรั่งเศสก็เรียกว่าเป็น ambition (ดู “Ashoka’s edicts,” *Encyclopaedia Britannica*, 1999)

พระคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ในชุด พุทธธรรม ๑๘ ประการ คือ **ทรงมีนันทะไม่ลดถอย** จึงไม่ทรงมีความระย่อหรือลดถอยเลยในการบำเพ็ญพุทธกิจ เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่ชาวโลก เมื่อจะอธิบายพระคุณสมบัตินี้ด้วยภาษาอังกฤษ ก็อาจจะประสบความยากลำบากในการหาคำศัพท์ภาษาอังกฤษมาใช้ เพราะไม่มีคำที่จะแยกความหมายได้ชัดเจน

เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธศาสนา ambition ที่จะเป็นอภิมรรค์บวก ก็ต้องเป็นความใฝ่ดี การมีพลังจิตใจที่มุ่งจะสร้างสรรค์ทำประโยชน์แก่โลกหรือแก่มนุษยชาติ

ส่วน ambition ในความหมายว่าทะเยอทะยานปรารถนาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของตน ย่อมเป็นความเห็นแก่ตัว เป็นสภาพจิตอกุศล หรือเป็นอภิมรรค์ฝ่ายลบ มันเป็นอกุศลหรือฝ่ายลบ เพราะโดยธรรมชาติของมันเองไม่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ ทำจิตใจให้ไม่สบาย คับแคบ เป็นปัจจัยให้เกิดความขุ่นมัว เสรีหมอง และความเครียด เป็นต้น (ไม่ต้องพูดถึงผลในเชิงสังคม เช่นการแย่งชิง เบียดเบียนกัน) จัดเข้าในประเภทความโลภ ตัณหา และมานะ

ถ้าจะแยกส่วน ก็ต้องขอยความสัมพันธให้หายซับซ้อน

ไม่ใช่เพียงแยกเงื่อนไขออกไปๆ ให้กลายเป็นยิ่งสับสน

ในกรณีทั่วไป ความโลภหรือเห็นแก่ตัวก็ไม่ใช่ตัวนำสู่ความสำเร็จ เพราะความโลภเป็นความอยากได้ มิใช่อยากทำ ถ้ามองแค่ตัวความโลภ ที่อยากได้ คนจะหาทางได้ (โดยไม่ต้องทำ) จึงนำไปสู่การลักขโมย แย่งชิง การทุจริต การขอ การรอรับ การอ้อนวอน เป็นต้น

ความโลภนั้นจะนำไปสู่การกระทำให้เกิดผลสำเร็จ ต่อเมื่อมีปัจจัยตัวอื่นมาประสาน คือมีการวางเงื่อนไข เช่น ระบบกติกาของสังคมว่า “ต้องทำจึงจะได้” หรือจะได้ต่อเมื่อทำ พร้อมทั้งมีการบังคับใช้กติกาหรือกฎหมายอย่างศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้แน่ใจว่าต้องทำจึงจะได้ ไม่มีทางหลบเลี่ยง

ในเมื่อคนทั่วไปเป็นปุถุชน ยังมากด้วยความโลภ ก็จึงต้องมีการบริหารสังคม โดยจัดวางระบบเงื่อนไขให้มั่นคงรัดกุม เพื่อแปรความโลภให้เป็นปัจจัยแก่การทำงาน

(คนไทยดูเหมือนว่าไม่ชอบความคิดที่ซับซ้อน จึงไม่ชอบฟังคำสอนเชิงปัญญาจากพุทธศาสนา ในขณะที่ตะวันตกเก่งในการจัดตั้งระบบเงื่อนไข โดยไม่ต้องรู้เข้าใจหลักความจริงนี้ เพราะประสบการณ์ในภูมิหลังแห่งการดิ้นรนต่อสู้ของสังคมของเขาผลักดันให้เข้าไป)

ในเวลาเดียวกัน มีมนุษย์จำนวนหนึ่ง แม้จะไม่มาก แต่มีความอยากความปรารถนาที่จะทำการสร้างสรรค์ มนุษย์พวกนี้ถึงจะไม่ได้ ก็ทำ เพราะอยากทำ มิใช่อยากได้ สภาพจิตนี้เรียกว่าความอยากทำ คือฉันทะ

มนุษย์จำนวนน้อยพวกนี้แหละ คือตัวจริงของผู้สร้างสรรค์อารยธรรมโลก ผู้บริหารสังคมจะต้องจับตา และวางมาตรการส่งเสริมสนับสนุน (ใช้วิธีการต่างจากที่ใช้กับพวกโลก)

สภาพจิตอื่นๆ อีกหลายอย่าง ฝรั่งก็แยกไม่ออกระหว่างบวกกับลบ โดยสภาวะของธรรมชาติ เขามองความเป็น positive หรือ negative แต่ในเชิง conventional

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือความสงสัย เมื่อมองกลุ่มเครือแบบฝรั่ง ก็อาจจะพูดว่าความสงสัยนี้ดี เพราะผลักดันให้คนค้นหาความรู้ ทำให้เกิดความ

เจริญทางวิชาการหรือเจริญปัญญา ทำไมพุทธศาสนาจึงว่าความสงสัยไม่ดี (เป็นนิวรณ์อย่างหนึ่ง) จะไม่ให้สงสัยหรืออย่างไร

เรื่องนี้จะต้องแยกแยะให้ชัด เช่น พุดถึงธรรมชาติของความสงสัย ตอนหนึ่ง และพุดถึงวิธีปฏิบัติต่อความสงสัยอีกตอนหนึ่ง จึงจะเข้าใจ ชัดเจน

ความสงสัยแคลงใจ ที่ว่าเป็นสภาพจิตฝ่ายลบ ก็เพราะโดยธรรมชาติของมัน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มันจะรบกวนจิต ทำให้ไม่สบาย ไม่สงบ แม้กระทั่งว่าวุ่น อันนี้เป็นธรรมชาติของมัน จึงเป็นฝ่ายลบหรืออกุศล

ส่วนในวิธีปฏิบัติ เมื่อเป็นฝ่ายลบ หรืออกุศล ก็ต้องกำจัด แต่จะกำจัดอย่างไร ก็ต้องกำจัดด้วยการทำให้รู้ หรือหาความรู้ ให้เห็นความจริง และหมดความสงสัย หมายความว่า เมื่อเกิดความสงสัย ไม่ให้ปล่อยไว้ แต่ให้แก้ไขด้วยการหาความรู้ให้สิ้นสงสัย

ท่านไม่ได้ห้ามสงสัย ดังเช่นในกาลามสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้เชื่อง่าย พระองค์ตรัสถึงความสงสัยของพวกกาลามะนั้นว่า “ควรที่ท่านจะสงสัย ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นในฐานะที่ควรสงสัย”

แต่เรื่องไม่ใช่แค่นั้น ปัจจัยที่ทำให้พยายามหาความรู้ ไม่ใช่ความสงสัย แต่เป็นความอยากรู้ หรือความใฝ่รู้ ถ้าคนใดมีความใฝ่รู้ ความสงสัยจะเป็นปัจจัยกระตุ้นความใฝ่รู้ ให้ไปเพียรหาความรู้ ยิ่งมีความใฝ่รู้สูงมาก ความสงสัยก็จะกระตุ้นความใฝ่รู้ให้มีกำลังในการที่จะเพียรพยายามมาก

แต่ถ้าคนไหนไม่มีความใฝ่รู้ พอเกิดความสงสัยขึ้น เขาก็ไม่เพียรพยายามหาความรู้ ได้แต่ปล่อยความสงสัยให้ค้างการบงกชใจของตนอยู่อย่างนั้นเอง

ฉะนั้น สภาพจิตที่เราจะต้องพัฒนา คือความใฝ่รู้ หรืออยากรู้ ไม่ต้องไปพัฒนาความสงสัย เมื่อพัฒนาความใฝ่รู้ขึ้นมาแล้ว กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยจะทำงานของมันเอง ความสงสัยเกิดขึ้นเมื่อใด ก็จะกระตุ้นให้ความใฝ่รู้ทำงาน คนใฝ่รู้จะเพียรหาความรู้ จนกว่าจะกำจัดความสงสัยให้หมดสิ้นไป

หลักการนี้เรียกว่า อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ถ้าแยกชอย ก็ต้องจำแนกให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยอย่างนี้ด้วย

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า เรื่องราวด้านจิตใจหรือนามธรรมนี้ วิชากาฬฝ่ายตะวันตกมักแยกชอยแบบกระจัดกระจาย ส่วนในพระพุทธศาสนา หลักธรรมต่างๆ ที่จำแนกออกไป จะเห็นว่าพระพุทธเจ้ามักตรัสแสดงไว้เป็นชุดๆ โดยมีลำดับหรือความสัมพันธ์เชิงระบบที่เป็นเหตุผลในการที่จะจัดเป็นชุดๆ อย่างนั้น

Emotional Intelligence และ EQ

เวลานี้ คนไทยกำลังตื่นไปดด้วยกับเรื่อง *EQ* ซึ่งก็คือว่าตามฝรั่งที่พากันทั่วโลกติดอยู่กับ *IQ* มาหลายทศวรรษ มองลึกลงไปก็คือความก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วน

แต่ก่อนโน้น ฝรั่งอยู่กับ moral หรือ ethic ของศาสนา ต่อมาวิทยาศาสตร์เจริญ ศาสนาเสื่อมอิทธิพล คนก็หันมาเน้นเรื่องปัญญาในด้านความคิดเหตุผล จึงมาชนัน้ชนกับ intelligence ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการสร้างความก้าวหน้าและความสำเร็จของยุคสมัยนั้น

แต่เวลานี้ คนซ้กจะผิดหวังหรือซ้กจะเบื่อหรือล่ากับการหาความสำเร็จในการทำงานหนัก เปลี่ยนมาเน้นเรื่องความสุขและความสำเร็จเชิงสังคมและธุรกิจ ก็ก้าวมาเห็นความสำคัญของสภาพจิตหรืออารมณ์ คือ emotion

มองในแง่ดี การก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วนนั้น ก็ทำให้ใกล้เข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวม แม้จะโดยไม่รู้ตัว ดังจะเห็นว้ในความคิดเรื่อง *EQ* นั้น ไม่ใช่พูดเฉพาะเรื่อง emotion อย่างเดียว แต่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ หรือ emotion นั้นกับเขาวน้ปัญญาและพฤติกรรมทางสังคมไปด้วย ซึ่งก็คือเฉียบระบบศีล-สมาธิ-ปัญญา เข้ามา

ตอนนี้เราก้เพียงระวังว่าอย่าติดอยู่กับคำศัพท์ว่า emotion เดียวจะแยกส่วนติดอยู่แ่งเดียวอีก จะใช้ศัพท์อย่างไรก็ให้เข้าใจตระหนักถึงระบบ

ความสัมพันธ์แบบองค์รวมของพฤติกรรม-จิตใจ-ปัญญา ไว้ตลอดเวลา ถ้าสามารถหาถ้อยคำที่แสดงความสัมพันธ์ทั้งระบบนี้มาใช้แทน *EQ* ของฝรั่ง ได้ก็ยิ่งดี (เดิมเรามีคำที่พอหาได้ เช่น ภาวิต-, วินิต-, ทนตภูมิ แต่สื่อกับคนยุคนี้ยากหน่อย)

เคยมีท่านที่มาปรึกษาหารือคำไทยสำหรับ emotional intelligence ก็ได้คิดไว้สำหรับเลือกหลายคำ เช่น *ปรีชาเชิงอารมณ์* *เจตวิหัตต์* *เจตโกศล* ฯลฯ ส่วนคำว่า *EQ* ก็คงใช้แบบเทียบเคียงกับ *IQ* ถึงจะบัญญัติคำอะไรขึ้นมา คนก็คงนิยมเรียกทับศัพท์ว่า *อีคิว* อยู่นั่นเอง

เรื่องนี้ ขอบใจไว้พอเป็นข้อพิจารณากันเท่านั้นก่อน

วันเสาร์ที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ 11:13:12

Original: Cordia 15pt. Single A4=36 pp.

→ **format** นี้: Cordia 15pt. Single=69 pp.

→ Cordia 15pt. 18.5=62 1/3 pp.

→ Bundit 16pt. 18.5=66 pp.

ขอยย่อหน้า และ ปรับปรุงเนื้อความ-ถ้อยคำ ต่อมาจน
เสร็จเรียบร้อย

วันพุธที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔-15:45:36

เหลือ **64** หน้า

พัฒนาการแบบองค์รวม ของเด็กไทยฯ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)